

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Навчально-науковий інститут мистецтв імені Олександра Ростовського

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ЗАХИСТУ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ МАГІСТРА

**на здобуття освітнього рівня «магістр» для спеціальності
014 Середня освіта (Музичне мистецтво)**

Ніжин – 2022

УДК 378.4(075.8)

Г93

Рекомендовано Вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 15 від 07.07.2022 р.

Рецензенти:

Мартинюк А. К., доктор педагогічних наук, професор кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Спіліоті О. В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичної педагогіки та хореографії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Відповідальний за випуск: Гусейнова Л. В.

Г93 Методичні рекомендації до підготовки та захисту кваліфікаційної роботи магістра на здобуття освітнього рівня «магістр» для спеціальності 014 Середня освіта (Музичне мистецтво) / укл.: Гусейнова Л. В., Дворник Ю. Ф., Коваль О. В. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. 102 с.

У методичних рекомендаціях висвітлені теоретичні та практичні питання проведення наукового дослідження на мистецьких факультетах. Розкриваються методологія наукового пошуку, сучасні методи та методики проведення дослідження. Розглянуто весь процес підготовки та написання магістерських робіт. Посібник містить методичні поради щодо основних вимог, які стосуються підготовки, структури, літературного оформлення та захисту магістерських робіт.

Посібник розрахований на магістрантів, які навчаються за спеціальністю 014 Середня освіта (Музичне мистецтво) галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, викладачів та наукових керівників кваліфікаційних магістерських робіт.

УДК 378.4(075.8)

© Л. В. Гусейнова, Ю. Ф. Дворник,
О. В. Коваль, 2022

© НДУ ім. М. Гоголя, 2022

ЗМІСТ

Передмова	4
Основні етапи підготовки та написання кваліфікаційної роботи магістра	6
Методологічні основи наукового пошуку, вибір теми та обґрунтування проблеми	7
Магістерські роботи: сутність, види, структура	16
Категоріальний апарат наукового дослідження	25
Методи наукового дослідження	34
Прийоми викладення наукових матеріалів	44
Мова і стиль наукової праці	46
Інформація та її пошук	54
Типологія наукової інформації та основні види видань	61
Як правильно працювати з джерелами інформації	64
Загальні правила цитування та посилання на використані джерела	76
Правила оформлення списку використаних джерел	79
Загальні вимоги до оформлення кваліфікаційних робіт магістра	80
Вимоги до оформлення додатків	83
Процедура захисту кваліфікаційної роботи	84
Структура наукової статті	87
Орієнтовна тематика кваліфікаційних робіт	88
Додатки	
Додаток А. Зразок оформлення титульної сторінки кваліфікаційної роботи магістра	92
Додаток Б. Зразок оформлення анотації	93
Додаток В. Зразок оформлення змісту	95
Додаток Г. Зразок оформлення вступу до кваліфікаційної роботи	96
Додаток Г. Зразок оформлення загальних висновків	100

ПЕРЕДМОВА

У сучасній мистецькій педагогіці вищої школи дедалі більше уваги приділяється набуттю базових знань щодо понятійно-категоріального наукового апарату та методології наукових досліджень, які надають можливість самостійно і творчо опрацювати та узагальнювати дослідницький матеріал у вигляді кваліфікаційної роботи магістра. Саме тому визріла необхідність у формуванні методологічної культури майбутніх магістрів середньої освіти (музичне мистецтво); в систематизації й узагальненні теоретичних та практичних аспектів наукового пошуку та найактуальніших проблем мистецької освіти та мистецької педагогіки, що виникають на різних етапах підготовки та написання наукових робіт.

Рекомендації призначені для надання допомоги магістрантам при виконанні кваліфікаційної роботи відповідно до чинних стандартів України. Вони містять основні вимоги, що висуваються до змісту та оформлення магістерської роботи, організації її виконання, порядку захисту та оцінювання

У методичних рекомендаціях розглянуто весь процес підготовки та написання магістерських робіт від вибору теми до процедури публічного захисту. Наведено вимоги до написання та оформлення магістерських робіт; рекомендації щодо прийомів викладу, мови та стилю наукових матеріалів; правил оформлення, цитування та посилання на першоджерела тощо. Окремий розділ складають додатки, які включають зразки оформлення титульних сторінок, змісту, вступу та висновків дослідження.

Дані методичні рекомендації є спробою комплексного висвітлення сучасних вимог до підготовки, написання та захисту кваліфікаційних магістерських робіт. Сподіваємося, що він буде потрібним і корисним студентам і магістрантам у процесі вивчення дисциплін «Основи наукових досліджень», «Методологія та організація мистецьких досліджень», при написанні магістерських робіт. Вони можуть бути корисними також науковим керівникам і взагалі всім, хто хоче підвищити культуру своєї наукової праці.

При укладанні методичних рекомендацій використовувалися, зокрема, такі джерела:

1. Ніколаї Г. Ю. Методологія та технологія науково-педагогічних досліджень. Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 2000. 108 с.

2. Положення про випускню кваліфікаційну (дипломну) роботу здобувача вищої освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. URL: <https://cutt.ly/YXSDMJc>

3. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с. URL: <https://bohdan-books.com/upload/iblock/560/560fc615be7f2c4f530c49a60f4b5fc4.pdf>

4. Сидоренко В.К., Дмитренко П.В. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня. Методичні поради. 3-тє вид., виправл. і доп. /Автор-упорядник Л. А. Пономаренко, доктор технічних наук, професор. Київ: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», Видавництво «Толока», 2001. 80 с.; URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/ZAHIST_251110.pdf

5. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. 352 с.

6. Черкасов В. Ф. Основи наукових досліджень у музично-освітній галузі : підручник. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, Харків : ФОП Озеров, 2017. 316 с. URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/files-2020/04/book_osnov_nauk_doslidj.pdf

ОСНОВНІ ЕТАПИ ПІДГОТОВКИ ТА НАПИСАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ МАГІСТРА

Написання кваліфікаційної роботи магістра здійснюється в декілька етапів (організаційний, дослідний, узагальнення, апробації і реалізації результатів дослідження). Результативність науково-дослідницької діяльності магістранта безпосередньо залежатиме від визначення й дотримання цих етапів, які мають характерні зміст, завдання, які необхідно вирішити, окремі види співпраці керівника й магістранта.

На підготовчому етапі відбуваються з'ясування мотивації написання наукової роботи, вибір теми, мети, завдань дослідження, добір матеріалу. Тема дослідження повинна бути актуальною і бути ще недослідженою чи малодослідженою, але мати практичну та теоретичну значущість для науки і практики.

Студентові надається право обрати тему магістерської роботи з рекомендованої тематики наукових досліджень кафедри або за пропозицією наукового керівника. Студент також має право запропонувати власну тему магістерської роботи з переконливою аргументацією щодо її актуальності.

На цьому етапі (кінець вересня) відбувається формулювання та затвердження теми кваліфікаційної роботи (на профільній кафедрі та Вченій раді ННІ мистецтв) та затверджується науковий керівник.

За необхідності, але не пізніше ніж за один місяць до захисту, тема магістерської роботи може уточнюватися або змінюватися, про що ухвалюється відповідне рішення кафедри.

Якщо магістерська робота присвячується складній комплексній темі, крім наукового керівника кафедрою може призначатися науковий консультант.

Після затвердження теми магістерського дослідження складається календарний графік виконання та робочий план роботи.

На наступному етапі вибудовуються логічні структурні зв'язки, визначається концепція дослідження, методологічні основи наукового пошуку, добирається фактичний матеріал де максимально висвітлюється досліджувана

проблема, обґрунтовується власне її бачення та окреслюються шляхи її вирішення, проводиться дослідно-пошукова робота, безпосередньо пишеться текст.

Зібрані матеріали, після узгодження з науковим керівником та отримання консультацій оформлюються відповідним чином в окремі частини з дотриманням логічного зв'язку між ними, розмежовуються власні та запозичені з наукових джерел думки (аргументація та інтерпретація), оформлюються посилання (цитування). Формується список літератури, додатки. Результати дослідження обговорюються на засіданні профільної кафедри, на науково-практичних конференціях, апробуються в публікаціях. Пишеться текст та оформлюється презентація (PowerPoint) доповіді.

Оформлена магістерська робота передається науковому керівнику та рецензентам. Попередній захист роботи відбувається перед початком заліково-екзаменаційної сесії. У разі позитивного рішення, магістрант допускається до підсумкової атестації, яка проходить у формі публічного захисту магістерської роботи перед Екзаменаційною комісією.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАУКОВОГО ПОШУКУ, ВИБІР ТЕМИ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розвитку людської цивілізації посилює вимоги до наукової компетентності фахівців з вищою освітою. Вони повинні вміти творчо мислити, самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватися у бурхливому потоці наукової інформації. Необхідність підвищення рівня наукової підготовки є характерною ознакою сьогодення і в галузі професійної мистецько-педагогічної діяльності. Адже наукові дослідження - це джерело пошуку, що сприяє збагаченню теорії та практики музичної та хореографічної освіти та виконавства й забезпечує формування творчої індивідуальності майбутнього фахівця.

Глибоке розуміння сутності мистецько-педагогічних явищ, інноваційне розв'язання неординарних завдань навчання і виховання неможливі без оволодіння методами наукового пізнання, ознайомлення з логікою дослідного

процесу, досвіду аналізувати й передбачати його подальший розвиток. Наукова підготовка необхідна магістрантам не тільки в дослідницькій роботі. Практична діяльність також потребує вмінь визначення мети і завдань, пріоритетних шляхів удосконалення організації різноманітних процесів, зокрема й мистецько-педагогічних. Тому вагомою складовою мистецько-педагогічної освіти є участь у різних формах наукової творчості, в тому числі написанні рефератів, дипломної або магістерської роботи, статей, які нерідко стають першими кроками проведення в майбутньому дисертаційного дослідження. Не можна забувати, що без знань як саме добуваються відомості про об'єкт праці, неможливо усвідомити його специфіку, вдосконалити процес та результати навчальної діяльності, підвестися над рівнем ремісництва. З огляду на це, науковий потенціал вважається найвищою планкою і кваліфікаційною характеристикою справжнього професіонала.

Відповідальним етапом дослідницького процесу є визначення *методологічних основ* наукового пошуку та вибір методів його проведення, що потім перетворюються у конкретні методики, адекватні меті й завданням дослідження.

Поняття **методології дослідження** є складним і не завжди трактується однозначно.

Перш за все, воно вживається в розумінні загальної системи теоретичних знань, що виконують роль провідних принципів наукового пізнання, шляхів та засобів реалізації наукового дослідження. Особливість методологічних принципів полягає у визначенні вихідних наукових позицій, які є загальними для всіх галузей, і одночасно - теорією наукового пізнання у конкретній галузі науки. Тому методологію дослідження, що є частиною методології педагогіки, теж доцільно класифікувати на **загальну** та **конкретну**.

Загальна методологія охоплює філософські основи дослідження, його світоглядну функцію і загальнонаукові положення.

Конкретна методологія є результатом конкретизації загальної методології відповідно до специфічних особливостей змісту окремої науки, її принципових положень і методів.

Так, *методологія мистецької педагогіки* становить вчення про мистецько-педагогічне знання та процес його добування, тобто вчення про ключові положення, структуру, функції та методи науково-педагогічного дослідження. З цього визначення випливають вимоги до вибору його методологічних основ. Вони мають ураховувати єдність історичного і логічного у вивченні проблеми, необхідність використання діяльнісного, комплексного, системно-структурного підходів до аналізу мистецько-педагогічних явищ, закономірні зв'язки і протиріччя навчально-виховного процесу тощо.

Зауважимо, що до методологічних основ дослідження не слід відносити загальні положення, що не містять конкретної інформації про використаний науковий підхід і не допомагають розкрити та пояснити його суть. Наприклад, такими є формальні посилання на принцип єдності теорії і практики в пізнанні навколишньої дійсності, соціальні вимоги всебічного розвитку особистості, директивні документи у галузі національної системи освіти в Україні тощо. Цілком зрозуміло, що ці положення є обов'язковими орієнтирами науки і практики, їх необхідно враховувати у процесі мистецько-педагогічної діяльності, у характеристиці актуальності обраної теми. Але вони не можуть розглядатися як безпосередні методологічні основи конкретного науково-педагогічного пошуку, що має свій специфічний зміст, предмет і умови проведення. У визначенні його методологічних позицій треба виходити з тих фундаментальних педагогічних теорій, які пояснюють обраний напрям дослідження та засади, на яких цей напрям ґрунтується.

Поширеним є й інше тлумачення методології, котра характеризується як сукупність способів дослідження, вчення про методи наукового пізнання. Адже термін «методологія» (грецького походження) перекладається як «теорія методів». І хоч сучасна наука не зводить його лише до такого розуміння, вчення про методи є важливою складовою методології. Воно визначає їхнє місце та

пізнавальні можливості у загальній системі наукового пошуку, основи конструювання логіки дослідження. Саме в методах методологічні положення та принципи набувають свого дієвого, інструментального вираження.

Поняття «**науковий метод**» можна охарактеризувати як цілеспрямований підхід, за допомогою якого досягається певна мета, щось пізнається або вивчається. Ця категорія охоплює комплекс внутрішніх і зовнішніх дій дослідника. Тому, з одного боку, метод розглядають у процесуальному плані як загальну модель дослідницьких процедур, а з іншого - як спосіб їх реалізації в інтелектуальних та практичних операціях дослідника. У такий спосіб під методом слід розуміти систему прийомів, що застосовуються для досягнення мети і завдань дослідження, і схему, якою керується дослідник у ході організації наукової роботи на її окремих етапах.

Методи значною мірою спрямовують досягнення педагогічної реальності, можливості розв'язання певних наукових завдань. Але їхній вибір не може бути безпідставним, бо методи завжди є похідними від предмета і мети дослідження, детерміновані його змістом та умовами проведення, залежними від того, що вивчається. Тому недостатньо просто назвати номенклатуру методів, які використовуються у дослідженні. Необхідно обґрунтувати їх вибір, розкрити способи взаємозв'язку як певної системи, визначити послідовність застосування процедур, тобто методику наукового пошуку.

Термін «**методика**» означає сукупність засобів, умов, пов'язаних у систему логікою процесу досягнення потрібного результату. Методика включає стратегію отримання нового педагогічного знання, її окремих кроків і в цілому визначає програму дослідження, його конкретні завдання.

Розробка методики спирається на вивчення педагогічних явищ через накопичення фактів, їх висвітлення і пояснення.

Звернемо увагу на відмінності вживання понять «**факт**» і «**науковий факт**». Перше з них є елементом емпіричного знання, фіксацією тих явищ, котрі спостерігаються у педагогічній реальності. Науковий факт - це вже теоретичне поняття, одиниця вірогідного знання про педагогічні явища, що

неодноразово перевірені та доведені за допомогою засобів наукового дослідження. Поява нових фактів, які не вкладаються у межі існуючих знань, викликає необхідність перегляду існуючих теорій або створення нових.

Сучасні педагогічні роботи не можуть обмежуватися описовим викладом отриманих результатів і вираженням їх у формі суб'єктивних оцінок «краще – гірше», «більше – менше», «вище – нижче» тощо. Тому важливою вимогою до вибору методів є передбачення можливості пов'язувати якісний і кількісний аналіз експериментальних даних з метою розкриття їх взаємозв'язків. Для цього доцільно кожний результат добувати не одним, а кількома методами, що доповнюють та корегують один одного. Саме так підвищується надійність дослідження, стає можливим уникнення небажаних помилок внаслідок дії випадкових неврахованих факторів.

У визначенні методики необхідно запобігати впливу на результати дослідження самого експериментатора. Його особистісні якості, неусвідомлені поривання побачити ті зміни в об'єкті, яких він очікує, можуть призвести до викривлення розуміння педагогічної ситуації та невірною трактування дослідницьких даних. Наприклад, відомі випадки, коли у процесі вивчення порівняльної ефективності методів навчання кращі результати були отримані при використанні тих з них, що припали більше до вподоби окремим експериментаторам.

У науковій літературі, як правило, вирізняють методи *теоретичного* і *експериментально-емпіричного* рівнів дослідження. До першої групи належать методи теоретичного аналізу і синтезу, абстрагування та ідеалізації, моделювання, індукції і дедукції та ін. Друга група охоплює методи спостереження, опитування, тестування, рейтингу, педагогічного експерименту.

Окреме місце займають методи вивчення літературних джерел та педагогічного досвіду, а також методи кількісної обробки результатів дослідження, що мають самостійне значення у підготовці майбутнього фахівця до пошукової роботи.

Найважливішим етапом дослідної роботи є *вибір теми*. Вона має завжди відображати конкретну мистецько-педагогічну проблему. Їхній зв'язок можна розглядати в напрямку або від постановки проблеми до вивчення її окремих аспектів, визначених темою наукової роботи, або як вибір теми та обґрунтування необхідності її дослідження для розв'язання певної проблеми. Невірне формулювання теми веде до довільного тлумачення проблеми і такого типового недоліку педагогічних досліджень, як розробка банальної теми, що не містить проблемності і не потребує наукового доведення.

Сутність проблеми завжди криється у відображенні наявних суперечностей процесу пізнання, які можуть бути розв'язаними тільки засобами наукового дослідження. Джерелом проблеми є, як правило, утруднення, що виникають у практичній діяльності. Необхідність їх подолання знаходить своє відображення у висуненні практичних завдань. Щоб перейти від практичного завдання до наукової проблеми, треба виконати два процеси:

а) визначити, які наукові знання потрібні, аби вирішити практичне завдання;

б) встановити, чи є для цього необхідні наукові знання.

Звідси випливає, що наукова проблема не висувається довільно, а є результатом глибокого вивчення загального стану педагогічної теорії та практики у тій чи іншій галузі, ознайомлення з науковою літературою, реферативними та бібліографічними довідниками, а також зі станом роботи навчальних закладів, де планується проведення дослідної роботи. Адже кожне наукове дослідження передбачає не тільки виділення вихідних засад проблеми, але й впевненості, що для її вивчення існує потрібне "поле" пошуку, базові наукові знання та засоби їх практичної реалізації.

Важливим завданням обґрунтування проблеми є характеристика її *актуальності*, що включає висвітлення кількох позицій.

Перш за все, необхідним є посилення на державні документи, в котрих містяться соціальні замовлення у галузі освіти.

Загальні соціальні завдання конкретизуються визначенням тих практичних питань, що мають бути вирішеними у діяльності навчальних закладів.

Підкреслимо, що не всі з них складають мистецько-педагогічні проблеми. Окремі практичні завдання можна вирішити засобами інтенсифікації викладання мистецьких дисциплін, упровадженням нових технологій, передового досвіду навчання і виховання тощо. Якщо наявних засобів недостатньо, виникає мистецько-педагогічна проблема, яка вимагає проведення відповідного дослідження. Його актуальність, крім практичних потреб мистецької освіти, характеризується недостатністю тих чи інших наукових знань, на збагачення і доповнення яких спрямована така пошукова робота.

Отже, у розкритті актуальності проблеми і теми наукової роботи важливо дотримуватися певної логіки обґрунтування наукових положень з урахуванням соціальних вимог до розвитку особистості, необхідності вдосконалення тих чи інших параметрів практичної діяльності навчального закладу та важливості розробки окремих аспектів мистецької педагогіки, які є провідними для сучасної наукової думки.

До вагомих характеристик педагогічного дослідження належать також **новизна** отриманого знання та його **значущість** для науки і практики. Визначення цих параметрів оцінки дослідних результатів має відповідати ряду вимог. Однак у багатьох авторів немає єдиного розуміння, як формулювати новизну, теоретичну та практичну значущість за змістом і за формою, як "відокремити" їх, не повторюючи одне й те саме, не дублюючи опису актуальності проблеми.

У характеристиці наукової **новизни** доцільно враховувати три провідні умови:

1. Розкриття виду результату, тобто тип нового знання, який добув дослідник. Це може бути вироблення концепції, методики, класифікації, закономірностей тощо або методичних рекомендацій, дидактичних пропозицій, форм виховної роботи, які раніше не були відомі в мистецькій

педагогіці. Звідси випливає вимога щодо розрізнення теоретичної і практичної новизни.

2. Визначення рівня новизни отриманого результату, його місця серед відомих наукових фактів. У зіставленні з ними нова інформація може виконувати різні функції: уточнювати, конкретизувати існуючі відомості, розширювати і доповнювати їх або суттєво перетворювати. Залежно від цього виділяють такі рівні новизни: конкретизація, доповнення, перетворення.

На рівні **конкретизації** отриманий результат деталізує окремі положення. Наприклад, дослідник пропонує педагогічну інтерпретацію мистецтвознавчих понять художнього смаку, музичного сприймання, театральної драматизації, що є важливим для вдосконалення понятійного апарату з проблем мистецької освіти.

На рівні **доповнення** результати дослідження вносять у теоретичні й практичні знання нові елементи, не змінюючи їх сутності. Наприклад, автор розробляє свій варіант використання традиційної методики формування певних особистісних якостей учнів або новий зміст художньо-дидактичних ігор та форм їх використання на практиці.

Рівень **перетворення** характеризується принципово новими для певної галузі знаннями, що є самостійними і мають евристичну цінність. На цьому рівні результати дослідження можуть відкривати нові підходи до вивчення педагогічної проблеми, невідомі раніше теорії, нові концептуальні положення тощо.

3. Оцінкою нових результатів є їх розгорнутий і чіткий виклад, а не формальне, нічим не підкріплене запевнення, що теоретичні позиції і практичні висновки дослідження є новими. Наприклад, часом автори стверджують, що "досліджено педагогічні умови", "опрацьовано дидактичну систему", "розроблено оригінальну методику" та ін. Однак усе просто декларується, а суть цих умов, систем, методик не розкривається.

Основою обґрунтування новизни може бути аналіз одержаних експериментальних даних, критичний огляд літератури, посилання на невідоме

раніше джерело інформації, педагогічний досвід, що дає підстави довести недостатню вивченість обраної проблеми та розкрити зміст пропонуваного нововведення.

Наявністю нових елементів характеризуються різні галузі педагогічної діяльності, практично всі компоненти навчання і виховання: принципи, методи, форми, засоби тощо. Новим є все, що використовується нестандартно, незвично, виходить за межі традиційних схем. Але не всі нововведення можна вважати науково-педагогічною новизною. Остання має визначатися лише тими результатами, які є корисними для теорії та практики музичної педагогіки і збагачувати саме педагогічні знання.

Звідси випливає, що сама по собі характеристика новизни є недостатньою для оцінки виконаної роботи. Її необхідно доповнювати критеріями педагогічної значущості, бо вона, як і новизна, може мати теоретичну і практичну цінність.

Теоретична значення є інтегральною характеристикою впливу проведеного дослідження на мистецько-педагогічні ідеї та методи, комплексним показником його перспективності, доказовості, концептуальності. Вона може виявлятися в сфері загальної педагогіки (дидактики, виховання, методики, історії), так і власне у царині мистецької педагогіки.

Практичне значення характеризує реальні зрушення в навчанні і вихованні, які досягнуті чи можуть бути досягнутими через запровадження в педагогічну практику результатів проведеного дослідження.

Виділяють два можливі шляхи такого запровадження:

- *безпосередній*, коли отримані результати прямо адресуються закладам мистецької освіти і викладачам для використання;
- *опосередкований*, коли результати включаються у мистецько-педагогічну теорію і як складова цієї теорії впливають на практику.

Отже, у визначенні теоретичної і практичної значущості дослідження треба вказати, де і з якою метою можна використовувати його результати та висновки, в якому вигляді вони подані (методичні рекомендації, правила,

програми та ін.), який соціальний та психолого-педагогічний ефект очікується від їх упровадження (підвищення рівня мистецької освіти, розвиток культури особистості, сформованість умінь тощо).

МАГІСТЕРСЬКІ РОБОТИ: СУТНІСТЬ, ВИДИ, СТРУКТУРА

Магістерська робота є самостійним дослідженням (розробкою) наукової проблеми. Вона є видом академічної роботи, що систематизує набуті студентом знання та вміння в сфері культури і мистецтва і передбачає проведення наукових досліджень (творчих розробок) із проблем мистецької освіти. Виконання й захист магістерської роботи дозволяють визначити рівень теоретичної і практичної підготовки студента, перевірити його здатність бути дипломованим фахівцем із певної освітньої програми. Завершальний етап навчальної діяльності є тією межею, за якою молодому фахівцю відкриваються нові перспективи життєвого шляху. Тому саме період написання магістерської роботи сприяє усвідомленню студентом своєї соціальної ролі, примушує його замислитися над проблемами подальшої професійної діяльності. Для того щоб ці процеси були більш плідними і ефективними, важливо стимулювати прояви творчої ініціативи та самостійності студента на всіх етапах його наукової роботи: опрацювання використаних джерел дослідження, вивчення і узагальнення передового мистецько-педагогічного досвіду, проведення спостережень та експериментів, літературного оформлення роботи тощо.

Написання магістерської роботи відіграє суттєву роль у системі професійної підготовки майбутнього фахівця, оскільки в концентрованому вигляді відображає результативність багаторічного процесу спільної праці викладача і студента, спрямованого на виконання соціального замовлення - забезпечення країни висококваліфікованими спеціалістами у галузі мистецької педагогіки.

Як важливий етап перевірки та оцінки рівня підготовки у вузі молодого фахівця, вони становлять особливу комплексну форму контролю, що у найбільш

повному і чіткому вигляді характеризує досягнутий кваліфікаційний рівень студента. Тому вимоги до дипломних магістерських робіт мають збігатися з позиціями професіограми фахівця того чи іншого профілю. Так, визначальними орієнтирами наукових робіт з мистецько-педагогічної проблематики є цілісна єдність педагогічної, естетичної, загальномистецької та фахово-предметної підготовки педагога-музиканта, що інтегруються у професійно вагомі якості особистості. Так само і магістерські роботи, які відрізняє від бакалаврських більш високий рівень теоретичного узагальнення матеріалу та обсяг експериментальних пошуків, характеризуються комплексністю використаних знань.

Міждисциплінарний зміст магістерської роботи має важливе значення у реалізації інтегративних зв'язків навчальних предметів, що вивчаються. Все більшої ваги набувають розробки міжпредметних зв'язків, використання принципів інтеграції у вивченні матеріалу, концепцій комплексного підходу до визначення змісту мистецької освіти, які є суттєвою ознакою магістерської роботи. Її виконання значно відрізняється від інших навчальних завдань, що мають вузьку предметну спрямованість. Саме в магістерській роботі студент має змогу реалізувати на практиці свою загальну професійно-педагогічну підготовку, користуючись набутими знаннями. Серед них можна виділити групу основних знань, що є базовими у професійній діяльності спеціаліста, та групу прикладних знань, котрі потрібні для опрацювання матеріалів мистецько-педагогічного дослідження.

Наприклад, у наукових студентських роботах з мистецько-педагогічної проблематики основну групу складають психолого-педагогічні, загально-гуманітарні, мистецтвознавчі, фахові знання. До прикладних належать знання з інформатики, математичної статистики, за допомогою яких осмислюються та аналізуються експериментальні результати.

Усі види знань інтегруються в процесі розгляду мистецько-педагогічного об'єкта, що опосередковує їх комплексну взаємозалежність. У такий спосіб здійснюється міждисциплінарний зв'язок не навчальних предметів, а тих сторін

і властивостей об'єктивної реальності, які відображені в них і досліджуються студентом.

Здатність самостійно визначати і використовувати міждисциплінарні зв'язки, керуючись тими чи іншими завданнями наукової роботи, конкретними педагогічними явищами, певними теоріями розгляду матеріалу, характеризує ерудицію, професіоналізм та готовність студента до науково-пошукової діяльності. Адже взаємозв'язок загальної педагогіки та мистецької педагогіки з суміжними галузями знань, зокрема фахових, збагачує зміст магістерської роботи, надає їй наукової вагомості та професійної компетентності.

Такі зв'язки є винятково важливими для цілісного соціально-педагогічного впливу, для визначення оптимального співвідношення між вихованням навчанням і розвитком особистості, між освітою та самоосвітою суб'єкта. Слід підкреслити, що основою дослідження завжди залишається мистецько-педагогічна теорія й практика.

Це положення необхідно врахувати в процесі підготовки магістерських робіт з мистецької педагогіки та методики. Практика їх написання передбачає висвітлення взаємопов'язаних між собою мистецько-педагогічних і фахових знань. Вони не виключають, а доповнюють один одного, відтворюючи процеси взаємопроникнення головних компонентів підготовки кваліфікованих педагогів мистецького профілю, музикантів та хореографів.

Тому, обираючи тему наукової роботи, треба запобігати її розгляду за кількома окремими напрямками відповідно до галузей знань, що вивчаються. Це може призвести до втрати єдності дослідження, цілісності його педагогічного об'єкта та одержаних результатів.

Варто вказати на труднощі термінологічного характеру, які часом відчуває студент у процесі написання магістерської роботи комплексного характеру. Кожна наука має свій понятійний апарат і систему термінологічних позначень. З огляду на це у дослідженні необхідно дотримуватись тієї термінології, що відповідає мистецько-педагогічній лексиці. Щодо використання понять з інших наукових галузей, то вони потребують авторських

пояснень і тлумачень у тих дефініціях, які є прийнятими у мистецькій педагогіці.

Оскільки магістерська робота - досить складне теоретично обґрунтоване дослідження, успішність якого залежить від уміння студента самостійно аналізувати предмет вивчення за літературними джерелами суміжних галузей знань, засвоєння методів міждисциплінарного наукового пошуку, володіння загальнонауковою культурою, можна дійти висновку про її різнопланові функції. По-перше, вона виконує загальнопедагогічні функції: контролюючу, навчальну, виховну. По-друге, - специфічні функції виявлення, виміру та оцінки мистецько-педагогічної компетентності студента.

Поняття такої роботи має два значення: процесу підготовки, виконання і завершення дослідного завдання та його результату, який поданий у вигляді тексту і свідчить про готовність студента до захисту змісту роботи. Тому в оцінці магістерської роботи враховується не лише якість самого рукопису та виступу автора з доповіддю, а й попередня навчальна діяльність студента, від якої залежить його здатність розкрити і пояснити основні положення свого мистецько-педагогічного дослідження.

Розрізняють кілька видів магістерських робіт з мистецько-педагогічної тематики. Їх виконання є органічною складовою навчального процесу як засобу перевірки всебічної готовності студента до самостійної професійної діяльності та охоплює різні боки дослідження, спрямованого на одержання різних мистецько-педагогічних знань.

Наукові знання в педагогіці складаються з таких видів: історичні, методологічні, теоретичні, методичні, експериментальні. Ґрунтуючись на їх класифікації, можна вирізнити й відповідні види мистецько-педагогічних досліджень.

Підкреслимо, що не всі виділені види знань зустрічаються в мистецькій педагогіці у «чистому» вигляді. Так, педагогічний експеримент органічно доповнює зміст теоретичних і методичних досліджень як спосіб підтвердження вірогідності та правильності висунутих наукових положень. Згідно з цим

найпоширенішими є теоретико-експериментальні, а не просто експериментальні дослідження або такі роботи, в яких розробляються питання методики мистецького навчання чи виховання учнів з наступним проведенням мистецько-педагогічного експерименту.

Щодо магістерських робіт, то для них також є нетиповим розмежування на теоретичні й експериментальні дослідження, бо кожна з них має відповідати вимогам теоретичного опрацювання матеріалу та його експериментальної апробації. Крім того, зрозуміло, що студентська наукова робота не може бути суто методологічною або претендувати на глибоке теоретичне відкриття. Адже такі види наукових праць не під силу виконати студентам, бо вони розраховані на тривале, широкомасштабне, складне, багатоетапне дослідження. Проте обов'язковою умовою підготовки наукової роботи повинно бути чітке уявлення автора про сучасний рівень наукових досягнень, перспектив розвитку гуманітарних знань, необхідних для того, щоб представлена робота демонструвала певний науковий пошук, а не повторювала загальновідомі істини.

Враховуючи сказане, магістерські роботи досить важко диференціювати на окремі види. Всі вони так чи інакше відбивають цілісну структуру наукового дослідження в єдності її окремих елементів. Але залежно від того, який тип мистецько-педагогічного знання переважає, магістерську роботу умовно можна віднести до певного виду. Так, у галузі педагогіки та мистецької педагогіки, методики музично-естетичного виховання найхарактернішими є історичні, теоретико-експериментальні й методичні магістерські роботи. Вони можуть виконуватись у межах мистецької педагогіки, або предметної (спеціальної) методики.

Історичні дослідження присвячені висвітленню мистецько-педагогічної спадщини. Особлива увага в них приділяється вивченню етапів становлення мистецького навчання й виховання в Україні та інших країнах світу, що дає можливість студентам усвідомити сучасні тенденції уніфікації освітніх систем і водночас впливу на них національних традицій. Ретроспективне осмислення мистецько-педагогічної думки допомагає автору наукової роботи зрозуміти те

мудре і корисне, що було накопичено багатовіковою історією, уявити протиріччя, що властиві педагогічному процесу і, таким чином, дійти аргументованого висновку про наукову істину. Тому великого значення набуває звернення майбутніх фахівців до компаративістики, порівняльної педагогіки, котра розширює їхні знання пов'язані з кардинальними змінами у царині всесвітньої мистецької освіти та педагогіки.

Зазначимо, що в дослідженнях на історичну тематику можуть розглядатися окремі періоди розвитку системи мистецької освіти та естетичного виховання в навчальних закладах різного типу, педагогічні ідеї видатних діячів культури, мистецтва і освіти та ін. Джерелом історичних досліджень є наукова література, бібліографічні відомості, епістолярна спадщина, архівні документи, матеріали періодики, спогади сучасників тощо. Для їх пошуку необхідна робота в бібліотеках та архівах, результатом якої стає висвітлення ще недостатньо відомих даних, нових фактів, порівняльний аналіз, екстраполяція зроблених висновків на сучасні умови розвитку мистецької педагогіки, що дає можливість вирізнити ті аспекти історичного досвіду, котрі мають теоретичне і практичне значення для сьогодення.

Щодо вимог до такого виду робіт історичний аналіз має доповнюватись описанням власної практичної діяльності автора, в якій використано позитивні надбання мистецько-педагогічної думки минулих років.

Теоретико-експериментальні магістерські роботи спрямовані на здобуття знань у галузі дидактики та теорії виховання. В них розглядаються доцільні шляхи вдосконалення мистецько-педагогічних основ організації навчально-виховного процесу. Завдання таких робіт полягає в уточненні, поглибленні, систематизації, узагальненні принципів, методів, засобів, форм мистецького навчання й виховання, а також у внесенні елементів нового в теорію і практику мистецької педагогіки.

Цей вид дослідження вимагає від студента високого рівня ерудиції, достатньої професійної підготовки, схильності до абстрактного мислення та інтелектуальної діяльності. З метою підвищення якості виконання магістерських

робіт їх бажано орієнтувати не на широкі теми загального характеру, а на конкретні розробки чітко визначеної мистецької проблеми. У цьому випадку буде реальним проведення експериментальної перевірки теоретичної частини роботи.

Експериментальне дослідження ґрунтується на висуненні студентом власного вихідного теоретичного положення, розробці на його основі методики практичної роботи з учнями та апробації її ефективності. Проведення експерименту вимагає творчого підходу, виявлення самостійності, досвіду спілкування з викладачами, вихователями та адміністративними працівниками мистецьких шкіл, вміння аналізувати результати дослідів, що є досить копіткою роботою, пов'язаною зі значними витратами часу та зусиллями. Однак саме цей вид наукової роботи якомога повніше охоплює коло проблем, що має засвоїти магістрант і відіграє найважливішу роль у формуванні якостей та вмінь, необхідних для професійної мистецько-педагогічної діяльності.

Магістерські роботи з предметної методики становлять вид прикладного дослідження, метою якого є використання фахових знань в умовах практики. Якщо теоретичні роботи спрямовані, перш за все, на висвітлення ключових проблем мистецько-педагогічної науки, на збагачення теоретичних знань, то методичні дослідження розкривають умови оптимізації розв'язання практичних завдань. Як правило, в них пропонується методика проведення невеличкого фрагмента навчально-виховного процесу. Для цього вибирається відома концепція, ідея, теоретичне положення, що описується у формі організації практичної діяльності викладача та учнів. Результат методичної роботи має вигляд розробленої технології занять, що забезпечує успішне вирішення поставленого завдання і характеризується достатньою ефективністю.

Зміст методичної роботи може бути пошуковим чи описовим. В останньому випадку написання наукової роботи передбачає огляд спеціальної літератури, висвітлення та узагальнення мистецько-педагогічного досвіду, на засадах чого розробляється можливий варіант методики проведення заняття, діагностичного описання рівня розвитку знань та вмінь учнів у галузі

мистецької освіти тощо. Повністю описові роботи не можна вважати достатньою мірою відповідними вимогам професійно-педагогічної підготовки кваліфікованого фахівця, а тому їх слід доповнювати власними пропозиціями студента щодо внесення конструктивних елементів в існуючі фахові методики, вдосконалення навчальних і виховних систем. Крім того, компілятивному¹ викладанню матеріалу запобігає дотримання вимог наукового аналізу, синтезу, узагальнення, що є конче важливим для кожного студента.

Структура кваліфікаційної роботи магістра:

- титульна сторінка визначеного зразка;
- анотація та «ключові слова» (українською і англійською мовами) до однієї сторінки;
- змісту;
- переліку умовних позначень і скорочень (за необхідності);
- вступу (обґрунтування актуальності теми; характеристика ступеня вивченості теми в спеціальній науковій літературі; визначення об'єкта, предмета, мети, завдань, гіпотези (за необхідності), методів дослідження, наукової новизни отриманих результатів; обґрунтування практичного значення отриманих результатів, дані про їх апробацію, публікації тощо);
- окремих розділів, що складаються з підрозділів і завершуються висновками;
- загальних висновків;
- списку використаних джерел (у тому числі закордонних видань - мовою країн Європейського Союзу);

¹ Компіляція – (лат. *compilatio*, букв. – крадіжка, пограбування, від *compilo* – грабую) – неоригінальна, несамостійна літературна чм наукова праця, побудована на використанні чужих творів, думок, досліджень.

- додатків (таблиці, схеми, ілюстрації, плани-конспекти уроків, нотний матеріал, художні ілюстрації, методичні розробки тощо)

Основна частина повинна містити два/три розділи, кожний із яких не менше двох підрозділів. Зміст розділів має точно відповідати темі роботи, її меті та завданням. Орієнтовний обсяг основної частини магістерської роботи 60-80 сторінок.

Найважливішою вимогою до магістерської роботи є органічне співвідношення її двох частин: теоретичної і практичної. Обґрунтування проблеми дослідження на основі критичного огляду літератури, визначення провідних ідей роботи обов'язково має знайти своє відображення в результатах експерименту, проведеного магістрантом). Теоретична і практична частини роботи разом складають цілісну структуру науково-пізнавального процесу.

Це стосується не тільки теоретико-експериментальних досліджень з мистецької педагогіки та методики, а й історичної тематики наукових робіт. У них висновки щодо актуальності та важливості для нашого сьогодення окремих надбань з історії мистецької педагогіки мають бути теоретично доведеними і використаними у процесі дослідно-експериментальної діяльності студента, спрямованої на відновлення в сучасних умовах навчання і виховання кращих досягнень мистецько-педагогічного досвіду минулого.

В опрацюванні магістерської роботи необхідно враховувати сучасні новітні тенденції розвитку мистецько-педагогічної науки.

Переосмислення студентами під час виконання наукових робіт нових реалій життя і, як наслідок, розуміння перспективних напрямків розвитку мистецької педагогіки сприятиме поліпшенню професійної підготовки педагога-музиканта та хореографа, збагаченню його соціального статусу та формуванню тих особистісних якостей, від яких залежить майбутнє мистецької освіти.

Варто звернути увагу на тематику дослідницьких робіт. Аналіз досліджень з мистецької педагогіки та методики в мистецько-педагогічних закладах свідчить про деякі диспропорції, що виявляються в переважанні інтересу до одних проблем та ігноруванні інших. Так, мало робіт, присвячених дидактиці

художньої освіти, новим підходам до викладання в школі мистецтва, та музичного мистецтва зокрема, реалізації ідей інтеграції предметів естетичного циклу, концепціям індивідуалізації процесу навчання та ін.

У магістерських роботах недостатньо досліджуються взаємозв'язки музичної педагогіки з психологією мистецтва, філософією, соціологією, мистецтвознавством. Іноді ці роботи визначаються одноманітно, розкривають близькі теми, що призводить до невиправданого паралелізму та дублювання.

Часто допускається розпливчастість формулювання теми, в якій не зазначається, що треба досліджувати, учні якої вікової групи братимуть участь в експерименті. Це призводить до того, що тема дослідження не узгоджується з його об'єктом і предметом, не конкретизується метою роботи. Тим часом визначення складових наукового апарату є конче важливим завданням, від якого залежить ефективність педагогічного пошуку майбутнього спеціаліста.

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Що конкретніше сформульовані проблема і тема, охарактеризовані їх актуальність, новизна, педагогічна значущість, то легше визначити об'єкт та предмет дослідження, його мету, завдання і гіпотезу, котрі, як тема і проблема, є найважливішими складовими категоріального апарату.

Обґрунтування актуальності дослідження, як правило, повинно містити посилання на державні документи, що зумовлюють важливість розв'язання порушеної проблеми, визначення практичних потреб удосконалення досліджуваної проблеми, характеристику недостатності наукових знань, на збагачення й доповнення яких спрямоване дослідження, визначення об'єкта, предмета, мети й завдань дослідження.

Об'єкт дослідження - це сукупність споріднених елементів, серед яких виділяється один як предмет дослідження. Тобто об'єкт і предмет дослідження пов'язані між собою як ціле та його частина, як множина та її одиниця, як система та її компонент, як рід і вид понять або явищ об'єктивної реальності. Іншими словами, частина об'єктивної реальності, яка на певний момент пере-

буває у полі зору теоретичної чи практичної діяльності дослідника, є *об'єктом*, а той бік, властивості й відношення об'єкта, що досліджуються з певною метою і дістають наукове пояснення, є *предметом*.

Отже, *об'єкт* наукового пізнання виступає сферою пошуку, а *предмет*, - як те конкретне, що виявляється.

Один і той самий об'єкт може досліджуватися в різних аспектах. Тому визначення предмета слід розуміти як вирізнення певного «ракурсу» дослідження, як припущення про його найсуттєвіші для вивчення обраної проблеми характеристики об'єкта.

Особливо треба звернути увагу на щільність відношень об'єкта та предмета - вони мають бути, по-перше, у **прямому системному зв'язку**, а не пов'язаними між собою опосередковано через якісь проміжні об'єкти, властивості чи предмети, а по-друге - бути однієї якості та природи. Наприклад, невірно назвати об'єктом учня, а предметом сприймання нових знань. Правильно було б об'єктом назвати сприймання знань учнем, а предметом, наприклад, - сприйняття музичних інтервалів.

Необхідно розрізняти всю об'єктну сферу, на яку спрямована увага дослідника, і досить вузьку її частину, про яку автор хоче одержати нове педагогічне уявлення. Якщо дослідник не визначить в об'єкті головний ключовий пункт чи зв'язок як предмет пошуку, то дослідження втратить свою цілісність і буде зведене до еkleктичного переказування загальновідомих мистецько-педагогічних положень. Воно продемонструє типову помилку: написано багато, а дослідження не відбулося, бо автор не отримав бажаних результатів і в змісті своєї праці не виявив нічого нового.

Про відповідність предмета об'єкту дослідження свідчить те, що об'єкт має відображати те коло об'єктивної реальності, що охоплює предмет як одну із багатьох складових об'єкта, і дістає своє однозначне розуміння лише в процесі зіставлення з ними. В такий спосіб дослідник не формально називає об'єкт, а дає йому змістовну характеристику, котра виступає орієнтиром для визначення

місця і функцій предмета у більш широкій та цілісній сфері мистецько-педагогічних знань.

Підкреслимо, що об'єктом і предметом мистецько-педагогічного дослідження можуть бути всі аспекти теорії та практики мистецького навчання і виховання, їх організації, керівництва. Наприклад, питання принципів, змісту, методів, форм, засобів, умов навчально-виховного процесу. Однак усі мистецько-педагогічні проблеми треба розглядати крізь призму провідного методологічного принципу взаємодії компонентів системи «викладач - зміст навчального матеріалу – учень». Тому в якості об'єкта чи предмета мистецько-педагогічного дослідження неправильно називати учня як особистість, бо в цьому випадку він буде ізольований від мистецько-педагогічного процесу. Необхідно вивчати саме мистецько-педагогічний процес і учня як суб'єкта діяльності в ньому.

Дотримання цієї вимоги допомагає обґрунтовано сформулювати **мету** дослідження. Як правило, вона полягає в підвищенні ефективності процесів мистецького навчання й виховання, а в широкому розумінні – мистецько-педагогічного процесу в цілому. Оскільки розроблені теоретичні положення мають бути підтверджені практикою, мета завжди відображає спрямованість наукового пошуку на одержання нових знань та їх експериментальну апробацію.

Загальна мета конкретизується у дослідницьких **завданнях**, сукупність яких дає уявлення про те, що слід зробити для її досягнення.

Зазначимо, що завдання, з одного боку, розкривають суть теми дослідження, а з іншого - знаходять своє тлумачення у висновках, що фіксують і узагальнюють результати їх виконання.

Послідовність визначених завдань має бути такою, щоб кожне з них логічно впливало з попереднього. У цілісній єдності завдань відсутність одного може призвести до незавершеності всього дослідження та неможливості його використання у мистецько-педагогічній практиці. Наприклад, дослідником розкрито характер ціннісних орієнтацій учнів у галузі сучасної музики,

принципи формування культури музичного сприймання, але не розв'язано завдання реалізації цих принципів у навчальному процесі, не розроблено методика формування культури сприйняття сучасних музичних творів учнями певної вікової групи. Таке дослідження не досягне визначеної мети і не зможе бути внеском в удосконалення мистецько-педагогічної діяльності.

Єдиного стандарту у формуванні завдань бути не може, але найчастіше вони пов'язані з виявленням сутності, природи, структури об'єкту, що вивчається, розкриттям загальних способів його перетворення та розробкою конкретних методик мистецько-педагогічних дій і практичних рекомендацій.

Можна навести такий варіант завдань мистецько-педагогічного дослідження:

- вирішення теоретичних питань дослідження поставленої проблеми (визначення змісту досліджуваних понять, конкретизація їх структури, розробка критеріїв мистецько-педагогічного діагностування та корекції);
- вивчення наявних умов вирішення проблеми на практиці, констатація та аналіз типових недоліків та їх причин;
- обґрунтування необхідної методики для розв'язання визначеної проблеми (тут основою є теоретичні дані одержані дослідником унаслідок першого завдання, та матеріали аналізу практичної діяльності, добуті в ході виконання наступного завдання);
- експериментальна перевірка запропонованої методичної системи;
- розробка методичних рекомендацій для тих, хто використовуватиме результати дослідження на практиці.

Спробуємо у скороченому вигляді окреслити зв'язки проблеми, теми, об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження.

Проблема	відображає вимоги до вдосконалення певної галузі мистецько-педагогічного процесу, до підвищення його ефективності
-----------------	---

Тема	локалізує ту сферу мистецько-педагогічного процесу, що обра-на для дослідження певного аспекту проблеми
Об'єкт	становить цілісне утворення елементів мистецько-педагогічної реальності чи знань про неї, що є частиною мистецько-педагогічного процесу, зафіксованою в темі для подальшої конкретизації
Предмет	визначає той бік об'єкта, що досліджується в певних умовах
Мета	спрямовує дослідження на одержання нових знань про предмет, що дадуть можливість підвищити якість мистецько-педагогічного процесу
Завдання	це програма дослідницьких процесів, які відображають логіку наукового пошуку

Отже, розглянуті складові наукового апарату дослідження тісно взаємопов'язані за своїм змістом і логічно мають відповідати одне одному. Без цього робота набуває хаотичного вигляду, що заважає повно подати результати дослідження.

У виборі об'єкта і предмета дослідження можна йти двома шляхами. Перший передбачає формулювання проблеми, з якої дослідник переходить до теми, об'єкта, предмета, мети дослідження, поступово звужуючи і конкретизуючи галузь питань, що розглядаються. Однак більш легким і ясним уявляється інший шлях, відповідно до якого здійснюється зворотний рух – від проблеми до предмета дослідження, а від нього – до його об'єкта і теми, тобто шлях за яким дослідник усвідомлює, що йому потрібно одержати у процесі дослідження, якими мають бути очікувані результати. Це пов'язано з чіткістю постановки і формулювання проблеми. Вона може прямо вказувати на предмет дослідження, тобто виявляти той бік педагогічної реальності, який вивчено ще недостатньо, визначати недоліки практичної діяльності, котрі необхідно усунути, суперечності, що потребують розв'язання. Схематично цю логіку міркувань можна подати так: ***чого немає – що потрібно одержати (проблема)***

– про що потрібно одержати нове знання (предмет) – що для цього необхідно вивчати (об'єкт) – в якій галузі мистецько-педагогічної діяльності (тема).

Від цих складових наукового апарату залежать усі подальші етапи дослідної роботи. Всі вони мають бути обов'язково усвідомлені дослідником. Конкретність визначення наукових категорій досягається у процесі детального осмислення плану дослідження, коректного використання понятійної термінології, стилістичної грамотності письмового викладу матеріалу.

Об'єкт, предмет, мета і завдання окреслюють ту галузь мистецько-педагогічної діяльності, що досліджуватиметься. Однак вони не роз'яснюють обраний автором принциповий шлях реалізації поставленої проблеми. Він розкривається у провідній ідеї дослідження і формулюється у вигляді гіпотези, яка лаконічно відображає суть та внутрішню логіку наукового пошуку і визначає «унікальність» усієї роботи.

Гіпотеза - це обґрунтоване припущення про можливий спосіб, механізм розв'язання визначеної проблеми. Для того щоб її сформулювати, необхідно добре знати об'єкт дослідження. Лише за умови старанного вивчення характерних рис мистецько-педагогічних явищ можна висловити гіпотетичне положення, що вимагає подальшої перевірки. Воно висувається як своєрідний висновок про існування проблеми, мистецько-педагогічних суперечностей, їх причин. Причому у формулюванні висновку мають чітко проглядати положення, які необхідно доводити і захищати. Те, що й так ясно, не є гіпотезою, бо її цінність значною мірою характеризується нестандартністю, невідповідністю знанням, котрі вже широко відомі в теорії та практиці мистецької педагогіки.

Звідси випливає, що гіпотеза є найважливіший елемент дослідження. Залежно від того, що хоче довести автор, відбираються та узагальнюються емпіричні факти, окреслюються шляхи їх вивчення і доповнення, спрямовуються хід та методи пошукової роботи.

Як правило, гіпотеза не виникає в свідомості дослідника спонтанно. Вона є результатом глибокого осмислення теоретичних праць, досвіду практичної діяльності у тій чи іншій галузі мистецької педагогіки. Лише після одержання повного уявлення про предмет дослідження можна переходити до пошуку доцільних напрямів його перетворення або вдосконалення і висувати припущення щодо способів усунення існуючих недоліків.

Однак таке припущення вимагає, крім теоретичних знань і практичних умінь, розвиненої здатності дослідника до наукового передбачення. Тому побудова гіпотези завжди є творчим процесом, який розпочинається з визначення **концепції** дослідження.

Під *концепцією* розуміється система взаємопов'язаних наукових положень, які використовує дослідник для досягнення потрібного результату. Концепція може ґрунтуватися на загальноприйнятих теоріях певної наукової школи (про що необхідно вказати у посиланнях на першоджерела та цитуванні літератури), а може бути авторською, тобто розкривати власні теоретичні міркування дослідника. І в першому, і в другому випадку викладені положення є низкою понять, а не штучним набором окремих різнопланових тверджень. Дотримання цієї вимоги дає можливість сформулювати гіпотезу, що в концентрованому вигляді відображає концептуальний зміст дослідження.

Існує два типи гіпотез.

Перший тип - **теоретичні гіпотези**, в основу яких покладено наукові закономірності, методологічні положення, логічні судження, аргументовані прогнозування, фундаментальні знання, що можуть бути не лише мистецько-педагогічними, а й суміжними знаннями з психології, соціології, естетики, мистецтвознавства тощо. Такі гіпотези є вагомими і значущими, бо вони є засобом розвитку відповідної галузі мистецько-педагогічної науки і елементом мистецько-педагогічної теорії.

Другий тип - **емпіричні гіпотези**. Вони ґрунтуються на результатах попереднього практичного досвіду, що нерідко відбувається методом «проб і помилок». Цей тип гіпотез також має певну наукову цінність. Наприклад,

дослідник стикається з незнайомою для нього ситуацією, вивченню якої бракує потрібних теоретичних знань. Проте здебільшого емпіричні гіпотези бувають тривіальними, ортодоксальними і очевидними.

Теоретичні та емпіричні гіпотези називають ще пояснювальними та описовими.

У **пояснювальних** гіпотезах розкриваються можливі наслідки, що впливають з певних причин, а також характеризуються умови, за яких ці наслідки будуть неодмінно досягнутими, тобто пояснюється вплив факторів на бажаний результат.

В **описових** гіпотезах просто висвітлюються причини та можливі результати мистецько-педагогічної діяльності, але не розкриваються ті закономірності, що зв'язують їх.

Наприклад, *гіпотези* в мистецько-педагогічних дослідженнях можуть виражати припущення, що один із засобів чи їх група буде ефективнішою, ніж інші засоби. Але ця гіпотетично висловлена думка не пояснюється, а тільки доводиться результатами експерименту. Більш високий – теоретичний рівень гіпотези розкриває ті чинники, внаслідок яких досліджувані педагогічні засоби будуть найефективнішими.

Теоретична гіпотеза має досить складну структуру, оскільки її зміст відображає функціональну взаємозалежність проблеми, предмета дослідження і шляхів отримання очікуваного результату.

Схематично структуру гіпотези можна зобразити так:

ЯКЩО створити певну ситуацію "А", в якій вивчається предмет дослідження, \implies **ТО** буде отримано результат "В", \implies **ОСКІЛЬКИ** це пояснюється певними закономірностями, логікою теоретичних міркувань, практичним досвідом "С".

У формулюванні гіпотези можна використовувати різні варіанти послідовності наведених структурних компонентів. Можна йти від логіки обґрунтування сутності дослідження "В" до тієї педагогічної ситуації "А", що його зумовлює, та до пояснення їх причинно-наслідкових зв'язків "С". Або йти

від розкриття змісту ситуації "А", в якій передбачається вивчати предмет дослідження, до принципів основ "С", що спричиняють очікуваний результат "В".

Отже, гіпотеза має формулюватися як припущення, за яким на основі низки теоретичних положень можна дійти висновку про існування тих зв'язків між педагогічними явищами, що потребують доведення. Гіпотезу не можна будувати, виходячи з очевидних істин, вона завжди передбачає пошук чогось нового в теорії та практиці.

Серед основних функцій, які виконує гіпотеза слід назвати такі:

- окреслення кола завдань, що мають бути взаємопов'язані і взаємодоповнюючі;
- систематизація складових наукового апарату дослідження (проблема, об'єкт, предмет, мета, завдання) та етапів його проведення (обґрунтування актуальності теми, теоретичне опрацювання проблеми, вивчення і аналіз мистецько-педагогічного досвіду, розробка методики дослідження, проведення експерименту, обробка добутих даних, формулювання висновків);
- прогнозування результатів наукового пошуку;
- поєднання теорії та практики мистецько-педагогічної діяльності; встановлення зв'язку між уже відомими та новими фактами, отриманими в процесі експерименту;
- пояснення явищ об'єктивної реальності;
- цілеспрямованість перебігу дослідної роботи;
- розширення та збагачення сфери мистецько-педагогічних знань.

Навіть неповний перелік функцій гіпотези показує її провідну роль в організації та проведенні дослідження. Проте реальне здійснення цих функцій стає можливим тільки тоді, коли гіпотеза відповідає певним вимогам, а саме:

- може бути експериментально перевіреною;

- має чітке однозначне формулювання, зміст якого охоплює лише ті мистецько-педагогічні явища, що досліджуються в конкретній роботі;
- є принципово простою та зрозумілою;
- складається з такої структури, що включає теоретичне пояснення висунутого припущення.

Кожна гіпотеза підтверджується фактами, аргументами, що перетворюють її з припущення в достовірне знання. Для цього розробляється методика дослідження, яка має бути адекватною обраному предмету, меті та завданням наукового пошуку.

МЕТОДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Усі загальнонаукові методи можна розподілити на три групи: *загальнологічні, теоретичні й емпіричні.*

Загальнологічними методами є аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія.

Аналіз – метод дослідження, за допомогою якого досліджуване явище або процес подумки розчленовуються на окремі елементи з метою вивчення кожного окремо. Різновидами аналізу є класифікація й періодизація (розподіл на періоди).

Синтез – метод дослідження, що припускає уявне з'єднання складових частин або елементів досліджуваного об'єкта, його вивчення як єдиного цілого.

Методи аналізу й синтезу взаємопов'язані, їх однаково використовують у наукових дослідженнях.

Індукція – цей рух думки (пізнання) від фактів, окремих випадків до загального положення. Індукція приводить до загальних понять і законам, які можуть бути покладені в основу дедукції.

Дедукція – це виведення одиничного, частки з якого-небудь загального положення; рух думки (пізнання) від загальних тверджень до тверджень про

окремі предмети або явища. За допомогою дедуктивних умовиводів «виводять» певну думку з інших думок.

Аналогія – це спосіб одержання знань про предмети і явища на підставі того, що вони мають подібність із іншими; міркування за допомогою яких з подібності досліджуваних об'єктів за деякими ознаками робиться висновок про їхню подібність і за іншими ознаками.

Методами теоретичного рівня вважають аксіоматичний, гіпотетичний, формалізацію, абстрагування, ранжирування, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного, історичний, метод системного аналізу.

У наукових дослідженнях широко застосовується спосіб **абстрагування**, тобто відволікання від другорядних фактів з метою зосередитися на найважливіших особливостях досліджуваного явища.

Іноді при аналізі явищ і процесів виникає потреба розглянути велику кількість фактів (ознак). Тут важливо вміти відокремити головне. У цьому випадку може бути застосований спосіб **ранжирування**, за допомогою якого виключають усе другорядне, що суттєво не впливає на розглянуте явище.

Суть **аксіоматичного** методу полягає в тому, що деякі твердження (аксіоми, постулати) ухвалюються без доказів і потім по певних логічних правилах з них виводяться інші знання.

У ряді випадків використовують спосіб **формалізації**. Сутність його полягає в тому, що основні положення процесів і явищ представляють у вигляді формул і спеціальної символіки.

Гіпотетичний метод заснований на розробці гіпотези, наукового припущення, утримуючого елементи новизни й оригінальності. Гіпотеза повинна повніше й краще пояснити явища й процеси, підтверджуватися експериментально й відповідати загальним законам діалектики й природознавства. Цей метод дослідження є основним і найбільш розповсюдженим у прикладних науках.

Узагальнення – встановлення загальних властивостей і взаємозв'язків предметів і явищ. Цей метод наукового дослідження спирається на філософські категорії загального, особливого й одиничного.

Історичний метод дозволяє досліджувати виникнення, формування й розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявити внутрішні й зовнішні зв'язки, закономірності й протиріччя. Даний метод дослідження використовується переважно в суспільних й, головним чином, в історичних науках.

Сходження від абстрактного до конкретного як метод наукового пізнання полягає в тому, що дослідник спочатку знаходить головний зв'язок досліджуваного предмета (явища), потім, слідкуючі, як вона видозмінюється в різних умовах, відкриває нові зв'язки й таким шляхом відображає у всій повноті його сутність.

Наукове дослідження будь-якої предметної області починається з **емпіричного рівня**. Об'єктом дослідження стають реально існуючі предмети, явища і процеси, які виділяються у відповідності до специфіки даної науки на основі запитів практики. На емпіричному рівні встановлюються нові факти науки і на основі їх узагальнення формулюються емпіричні закономірності. можна за допомогою емпіричних методів.

До методів емпіричного рівня відносяться: спостереження, описування, рахування, вимірювання, порівняння, експеримент, моделювання.

Спостереження – це спосіб пізнання, заснований на безпосередньому сприйманні властивостей предметів і явищ за допомогою органів почуттів. Кожне спостереження може зафіксувати лише деякі фактори. Для того щоб найбільше повно зрозуміти процес, необхідно мати велику кількість спостережень. Як метод наукового дослідження спостереження застосовується, наприклад, для збору інформації в галузі мистецької педагогіки.

Спостереження є одним з основних методів наукового пізнання, що ґрунтується на безпосередньому та опосередкованому сприйманні мистецько-педагогічних явищ. Наукове спостереження від побутового відрізняється

цілеспрямованістю, послідовністю і фіксацією отриманих результатів. Так, воно завжди визначається певною пошуковою ідеєю і має чітко визначену мету. Разом з метою уточнюється програма спостереження, яка охоплює план роботи, засоби і техніку відбору потрібних даних, критерії їх оцінки. Адекватність сприймання мистецько-педагогічних явищ передбачає ведення протоколів, щоденників спостереження, що можуть бути доповненими аудіо- і відеозаписами.

Отже, дослідник має знати, що він хоче вивчати, які результати очікує, як буде реєструвати та аналізувати мистецько-педагогічні процеси. Така планомірність допоможе уникнути елементів випадковості, властивих звичайному акту спостереження. Недооцінка вихідної теоретичної позиції часом призводить лише до зовнішнього висвітлення мистецько-педагогічної реальності, до накопичення фактів без їх пояснення, що не сприяє створенню бази для розкриття сутності явищ, що спостерігаються.

Спостереження класифікують за способами і тривалістю їх проведення.

За способами проведення вирізняють такі види спостережень: безпосереднє та опосередковане; причетне та непричетне. Наприклад, дослідник спостерігає сам, розкриває свої наукові завдання, вступає зі спостерігачами в контакт (безпосереднє, відкрите, причетне спостереження); або не повідомляє своїх цілей, спостерігає неначебно з боку, користується прихованою камерою (непричетне, приховане спостереження). Використання даних, отриманих від інших осіб належить до опосередкованого спостереження.

У залежності від тривалості вирізняють довгочасне і короткочасне, безперервне і дискретне (перервне) спостереження. Короткочасне спостереження проводиться протягом нетривалого часу. Якщо воно переривається і регулярно повторюється через певний проміжок часу, його називають дискретним. Безперервне спостереження передбачає постійне, детальне вивчення педагогічного процесу для одержання цілісного уявлення

про нього. Як правило, воно буває довгочасним, тобто відбувається тривалий період.

Опитування. Ця група методів охоплює бесіду, інтерв'ю, анкетування. Всі вони характеризуються спільною ознакою: за допомогою методів опитування дослідник дізнається про власні судження, мотиви дій, потреби, інтереси, позиції, погляди, смаки респондентів. Ефективність отримання усних і письмових висловлювань залежить від бажання опитуваних відповідати на поставлені запитання і від ступеня їх підготовки до спілкування з дослідником на визначену тему. Тому в процесі опитування необхідно створювати доброзичливу атмосферу, яка спонукає до щирих відповідей, викликає довірливе ставлення співрозмовників один до одного.

У процесі бесіди опитуваний і дослідник виступають активними учасникам діалогу, в якому відбувається взаємний обмін думками. Бесіда проводиться у вільній формі. Дослідник лише визначає загальну тему, основні етапи та межі її обговорення, окреслює центральні питання і висуває для себе припущення щодо можливих результатів опитування.

На відміну від бесіди інтерв'ю є системою заздалегідь підготовлених запитань, які дослідник ставить опитуваному, утримуючись від власних коментарів. Таким чином інтерв'юер не впливає на думку свого співрозмовника.

За формою інтерв'ю буває стандартним (відбувається суворо за розробленим текстом), творчим (дозволяє певну свободу запитань та відповідей на них), глибоким (межує з особистісно-довірливою бесідою).

У проведенні інтерв'ю досліднику треба уникати таких типових помилок:

- ситуаційних (невірно вибрано місце та час розмови, опитуваного не попереджено, він поспішає, не може зосередитись);
- соціологічних (вік інтерв'юера викликає заперечення опитуваних, у розмові дослідник припускається мовленнєвих огріхів, не володіє технікою опитування);

- психологічних (інтерв'юер має упереджене ставлення до опитуваного, оцінює добуті результати за стереотипом).

Широко вживаним є *метод анкетування*, що проводиться у вигляді письмового опитування. Різноманітні види анкетування групуються за кількома ознаками: за кількістю охоплення опитуваних (повне і вибіркоче); за характером спілкування (особисте і заочне); за формою здійснення (групове та індивідуальне); за способом вручення анкет (поштове і роздавальне).

Повне анкетування передбачає опитування всієї генеральної сукупності респондентів. Вибіркове, яке найчастіше практикується у педагогіці, охоплює лише частину опитуваних. За умов особистого анкетування опитуваний безпосередньо контактує з дослідником, що гарантує повернення анкет, дає можливість контролювати процес їх заповнення. Під час заочного анкетування опитувані дають відповіді у відсутності дослідника, що часом приводить до помилок. Групове опитування проводиться одночасно з багатьма респондентами. Саме це надає популярності анкетуванню як методу збору значного обсягу матеріалу при мінімальних витратах часу. В індивідуальному анкетуванні опитування проходить з кожним респондентом по черзі.

Структура анкети, як правило, складається з трьох частин: вступної, основної, демографічної.

Вступна частина містить звернення до респондента, в якому вказується наукова установа, що проводить дослідження, завдання анкетування, гарантії анонімності відповідей, правила заповнення анкет. Ця частина може викладатися дослідником в усній формі перед початком анкетування.

Основна частина складається з низки запитань, які дають інформацію про певні факти, події, мотиви, думки, оціночні судження респондентів у галузі досліджуваної проблеми.

Демографічна частина визначає паспортні характеристики опитуваних: вік, ступінь освіти, кваліфікацію тощо. Її призначення полягає в тому, щоб визначати репрезентативність отриманого матеріалу. Ця частина може розміщуватись як у кінці, так і на початку анкети.

Запитання основної частини анкети розподіляються на такі види: відкриті, закриті та напівзакриті; прямі та непрямі. До відкритих запитань належать такі, що передбачають вільну форму відповіді, нічим не регламентують її ракурси. Вони дають досліднику цікавий різнобічний матеріал, але водночас є незручними для обробки. Відповіді респондентів на них бувають недостатньо конкретними і віддаленими від теми опитування.

З метою зменшення цих недоліків в анкету разом з відкритими вводять закриту форму запитань, формулювання яких містить певні варіанти відповідей, один чи кілька з яких має вибрати респондент.

Найпростішим видом закритих запитань є дихотомічні, в яких опитуваний має відповісти лише «так» або «ні». При цьому необхідно, щоб серія закритих запитань передбачала однакову кількість позитивних та негативних відповідей.

Більш складним є вид запитань з так званим «віялом відповідей», що можуть бути або різними за змістом або тільки за інтенсивністю оцінки (наприклад: «дуже задоволений», «задоволений», «байдужий», «не задоволений», «зовсім незадоволений»).

Стандартизована низка відповідей, як правило, визначається балами («дуже задоволений» – «5», «задоволений» – «4» і т. д.), що дає можливість не лише якісно, а й кількісно проаналізувати результати опитування, вирахувати середнє арифметичне тощо.

У тому випадку, коли крім запропонованих відповідей існує графа типу «інше», в якій респондент може висловити свою власну незапрограмовану думку, запитання називається напівзакритим. Ця форма поєднує можливості відкритих і закритих запитань, а тому досить часто використовується в анкетах.

Всі запитання анкети розділяються на прямі та непрямі.

Пряме запитання передбачає отримання безпосередньої інформації щодо проблеми дослідження і формулюється в особистісній формі: «Що Ви думаєте...», «Яка Ваша думка щодо...» та ін.

Непрямі запитання складають дослідний матеріал через серію опосередкованих запитань, які розкривають типові думки опитуваних у межах предмета, що вивчається.

Вибір та формулювання запитань анкети мають відповідати таким правилам:

- не використовувати запитань «про всяк випадок», що не стосуються проблеми дослідження, а тому ускладнюють обробку результатів;
- не вживати таких запитань, які можуть викликати негативне ставлення опитуваних до дослідника, небажання відповідати;
- подавати запитання у такій формі, яка передбачає однозначне тлумачення його змісту та спонукає до лаконічної відповіді;
- дотримуватися співвідношення запитань, що мають бути взаємообумовленими і створювати певну систему.

Тест. Це система психолого-педагогічних завдань, спрямованих на дослідження окремих рис і властивостей людини.

Існує кілька класифікацій тестів. За природою оцінювання якостей їх поділяють на три основні категорії: тест успішності, тест здібностей та індивідуальні тести.

Тести успішно застосовуються для визначення рівня знань або вмінь, фактично здобутих індивідом у певній галузі навчальної чи професійної діяльності.

На відміну від тестів успішності, призначення яких полягає в оцінці вже наявних знань або вмінь, тести здібностей прогнозують той рівень знань або вмінь, досягнення яких є імовірним для досліджуваного за певних умов навчання. За своїм змістом тести здібностей поділяються на дві підгрупи: тести загальних здібностей або тести інтелекту і тести спеціальних здібностей, до яких належать тести, орієнтовані на вивчення музичних або хореографічних здібностей.

Найбільш важливою складовою частиною наукових досліджень є **експерименти**. Це один з основних способів одержати нові наукові знання. Від

звичайного, повсякденного, пасивного спостереження експеримент відрізняється активним впливом дослідника на явище, що досліджується.

Основною метою **експерименту** є перевірка теоретичних положень (підтвердження робочої гіпотези), а також більш широке й глибоке вивчення теми наукового дослідження.

Експеримент повинен бути проведений по можливості в найкоротший термін з мінімальними витратами при найвищій якості отриманих результатів.

Експеримент — це важливий і трудомісткий етап мистецько-педагогічного дослідження, що має складну структуру та здійснюється за допомогою групи методів емпіричного пізнання. Основна мета експерименту полягає у перевірці теоретичних положень, підтвердженні робочої гіпотези та більш широкому і глибокому вивченні теми дослідження. Тому експеримент вважається одним із головних способів одержання нового мистецько-педагогічного знання.

За ознаками мети експерименти класифікують на констатуючі (діагностичні, контрольні), пошукові та формуючі (перетворювальні).

Констатувальний (діагностичний) експеримент спрямований на вивчення мистецько-педагогічного явища в умовах дії існуючого складу факторів, тобто тих, які були визначені до експерименту і не змінювались. Останнє зауваження свідчить, що цей емпіричний процес не є в повному значенні експериментом. Тому його нерідко називають констатуючим або діагностичним зрізом даних про стан досліджуваного педагогічного явища. Констатувальних зрізів може бути кілька: початковий, проміжний, кінцевий. Враховуючи те, що проміжний і кінцевий зрізи використовуються з метою перевірки результативності експериментальних педагогічних дій, їх визначають як контрольні.

Пошуковий експеримент — це особливий вид експерименту, під час якого дослідник не знає факторів, що впливають на мистецько-педагогічний процес, і проводить його розвідку для одержання первинної інформації. В мистецькій педагогіці такий експеримент зустрічається досить рідко.

Формувальний експеримент є основним видом дослідження реальних мистецько-педагогічних явищ, мета котрого полягає в тому, щоб довести, завдяки впливу яких активних факторів можна досягти потрібних результатів навчально-виховного процесу.

Описування – це фіксація ознак досліджуваного об'єкта, які встановлюються, наприклад, шляхом спостереження, вимірювання або експерименту. Описування буває:

1) безпосереднім, коли дослідник безпосередньо сприймає й вказує ознаки об'єкта;

2) опосередкованим, коли дослідник відзначає ознаки об'єкта, які сприймалися іншими особами.

Рахування (кількісний метод) - це визначення кількісних співвідношень об'єктів дослідження або параметрів, що характеризують їхньої властивості. Так, економічна статистика вивчає кількісний бік економічно значущих явищ і процесів, тобто їхню величину, ступінь поширеності, співвідношення окремих складових частин, зміни в часі й просторі.

Порівняння – це зіставлення ознак, властивих двом або декільком об'єктам, встановлення відмінності між ними або знаходження в них спільного. У науковому дослідженні цей метод застосовується, наприклад, для порівняння, наприклад, педагогічних систем, інститутів різних держав.

Досліджувати процеси або явища можна також за допомогою абстрактного поняття — *моделювання*.

Під *моделлю* розуміють штучну систему, що відображає основні властивості досліджуваного об'єкта — оригіналу. Модель — це зображення в зручній формі численної інформації про досліджуваний об'єкт. Метод *моделювання* — вивчення явищ за допомогою моделей — один з основних в сучасних дослідженнях.

Також використовуються методи вивчення літературних джерел та мистецько-педагогічного досвіду, а також методи кількісної обробки результатів дослідження.

ПРИЙОМИ ВИКЛАДЕННЯ НАУКОВИХ МАТЕРІАЛІВ

Кожен дослідник намагається донести до читача свої думки в найбільш ясному і зрозумілому вигляді. Один вважає, що для цього досить лише коротко описати процес дослідження і докладно викласти кінцеві результати. Інший ніби вводить читача до своєї творчої лабораторії, не поспішаючи веде його від етапу до етапу, докладно та послідовно розкриваючи методи своєї роботи, її успіхи й невдачі, весь процес дослідження. Так перед читачем розкривається весь важкий шлях пошуку вченого від творчого задуму до заключного етапу роботи — підбиття підсумків, формулювання висновків і пропозицій.

Перший варіант викладу часто використовується авторами наукових монографій, розрахованих на порівняно вузьке коло фахівців. Для магістерської роботи більш прийнятним є другий варіант викладення, який дає змогу краще виявити спроможність студента до самостійної науково-дослідної роботи. Це сприяє повнішому виявленню глибини його наукової ерудиції в даній галузі науки і спеціальних знань із питань дослідження.

В арсеналі авторів наукових робіт може бути кілька методичних прийомів викладу матеріалу. Найчастіше використовуються такі прийоми: 1) послідовний, 2) цілісний (з подальшою обробкою кожного розділу), 3) вибірковий (розділи пишуться окремо в будь-якій послідовності).

Послідовний виклад матеріалу потребує більших витрат часу, бо автор не може переходити до наступного розділу, не закінчивши роботу над попереднім. А для обробки одного розділу потрібно часом перевірити кілька варіантів, аби знайти кращий із них. Водночас матеріал, який майже не потребує чорнової обробки, чекає черги і лежить без руху.

Цілісний прийом. Тут знадобиться майже вдвічі менше часу на підготовку кінцевого варіанта рукопису, бо спершу пишеться чернетка всього твору, ніби грубими мазками, потім відбувається його обробка в частинах і деталях.

Вибірковий виклад матеріалів. У міру готовності фактичних даних автор обробляє матеріали у будь-якому зручному для нього порядку, подібно до того

як художник пише картину не обов'язково з верхньої або нижньої частини. Тому обрати можна саме той прийом викладення, котрий видається найприйнятнішим для перетворення так званого чорнового рукопису на проміжний або остаточний.

На цьому етапі роботи над рукописом із уже накопиченого текстового матеріалу, окрім основних розділів, доцільно виділити такі композиційні елементи роботи: а) вступ, б) висновки і пропозиції, в) бібліографічний перелік використаних літературних джерел, г) додатки, д) покажчики.

Перед тим, як переходити до остаточної обробки чорнового рукопису, корисно обговорити основні положення його змісту з науковим керівником.

Робота над остаточним варіантом рукопису. Коли макет чорнового рукопису готовий, всі потрібні матеріали зібрано, зроблено необхідні узагальнення, є схвалення наукового керівника, починається детальне шліфування тексту рукопису. Перевіряються і критично оцінюються кожен висновок, таблиця, кожне речення, кожне слово.

Дослідник ще раз перевіряє, наскільки назва його роботи та назви розділів і підрозділів відповідають їх змісту, уточнює композицію роботи, розміщення матеріалів та їх рубрикацію. Доцільно також іще раз перевірити переконливість аргументів на захист своїх наукових положень. Тут варто подивитися на власний твір немовби «чужими очима», критично і вимогливо.

МОВА І СТИЛЬ НАУКОВОЇ ПРАЦІ

Оскільки магістерська робота є насамперед кваліфікаційною працею, її мові і стилю слід приділити дуже серйозну увагу. Адже саме мовностилістична культура роботи найкраще виявляє загальну культуру її автора.

Мова і стиль наукової роботи як частина писемної наукової мови склалися під впливом так званого академічного етикету, сутністю якого є інтерпретація власної та запозичених точок зору з метою обґрунтування наукової істини. Вже склалися певні традиції у спілкуванні вчених між собою як в усній, так і в

писемній мові. Проте не слід думати, що є збірка «писаних» правил наукової мови. Може йтися лише про деякі усталені особливості.

Найхарактерніша ознака писемної наукової мови – формально-логічний спосіб викладу матеріалу. Це відображається у всій системі мовних засобів. Науковий виклад складається головним чином із роздумів, метою яких є доведення істин, виявлених унаслідок дослідження фактів дійсності.

Для наукового тексту характерні смислова завершеність, цілісність і пов'язаність. Найважливіший засіб вираження логічних зв'язків - спеціальні функціонально-синтаксичні засоби, що вказують:

- ✓ на послідовність розвитку думки (спочатку, насамперед, потім, поперше, по-друге, отже тощо);
- ✓ заперечення (проте, тимчасом, але, тоді як, одначе, аж ніяк), причинно-наслідкові відношення (таким чином, тому, завдяки цьому, відповідно до цього, внаслідок цього, крім того, до того ж);
- ✓ перехід від однієї думки до іншої (раніше ніж перейти до..., звернімося до..., розглянемо, зупинимось на..., розглянувши..., перейдемо до..., треба зупинитися на..., варто розглянути...);
- ✓ результат, висновок (отже, значить, як висновок, на закінчення зазначимо, все сказане дає змогу зробити висновок, підсумовуючи, слід сказати...).

Засобами логічного зв'язку можуть виступати займенники, прикметники і дієприкметники (даний, той, такий, названий, вказаний і т. ін.).

Не завжди ці та подібні їм слова прикрашають наукову працю, але вони є своєрідними дороговказами, які попереджають про повороти думки автора, інформують про особливості його творчого шляху. Читач роботи відразу розуміє, що слова «справді» або «насправді» вказують, що наступний текст повинен бути доведенням, «з іншого боку», «навпаки», «але» готують читача до сприйняття протиставлення, «бо» – пояснення. У деяких випадках словосполучення розглянутого вище типу не тільки допомагають окреслити переходи авторської думки, а й сприяють удосконаленню рубрикації тексту.

Наприклад, слова «перейдемо до розгляду» можуть замінити заголовок рубрики. Вони, відіграючи роль невиділених рубрик, пояснюють внутрішню послідовність викладу, а тому в науковому тексті дуже потрібні.

На рівні цілого тексту для наукової мови, мабуть, основною прикметою є цілеспрямованість і прагматизм. Звідси стає зрозуміло, чому емоційні мовні елементи в наукових роботах не відіграють особливої ролі. Науковий текст характеризується тим, що його становлять лише точні, отримані внаслідок тривалих спостережень і наукових експериментів відомості та факти. Це зумовлює і точність їх словесного вияву, і, таким чином, використання спеціальної термінології.

Завдяки спеціальним термінам стає можливим у стислій та економній формі давати розгорнуті визначення і характеристики наукових фактів, понять, процесів, явищ.

Слід добре пам'ятати, що науковий термін – це не просто слово, а втілення сутності даного явища. Отже добирати наукові терміни і визначення необхідно дуже уважно. Не можна довільно змішувати в одному тексті різну термінологію, пам'ятаючи, що кожна галузь науки має свою, притаманну тільки їй термінологічну систему.

Не використовується також замість прийнятих у даній науці термінів професійна лексика, тобто слова та вирази, поширені у певному науковому середовищі. Професіоналізми – це не позначення наукових понять, а умовні, вищою мірою диференційовані найменування реалій, які використовуються в середовищі вузьких фахівців і зрозумілі тільки їм.

Фразеологія наукової прози також вельми специфічна. Вона покликана, з одного боку, визначати логічні зв'язки між частинами висловлювань (такі, наприклад, стійкі сполучення, як «навести результати», «як показав аналіз», «на підставі отриманих даних», «підсумовуючи сказане», «звідси випливає, що» і т.ін.), з іншого боку, позначати певні поняття, будучи, по суті, термінами (такі, наприклад, як **«естетичне виховання»**, **«художня свідомість»**, **«виконавська культура»**, **«музичне сприймання»**, **«інструментально-виконавські якості»**,

«виконавська інтерпретація», «музично-виконавська компетентність», «музичні здібності» тощо).

Розглянемо тепер *деякі особливості наукової мови*, котрі суттєво впливають на мовностилістичне оформлення дослідження. Насамперед слід відзначити наявність великої кількості іменників із абстрактним значенням, а також віддієслівних іменників (дослідження, розгляд, вивчення і т. ін.).

У науковій прозі широко представлені відносні прикметники, оскільки саме вони на відміну від якісних дають змогу з максимальною точністю вказувати достатні та потрібні ознаки понять.

Як відомо, не можна утворювати форми ступенів порівняння відносних прикметників. Тому в науковому тексті, використовуючи якісні прикметники, перевагу віддають аналітичним формам вищого та найвищого ступенів. Для утворення найвищого ступеня часто використовують слова «найбільш», «найменш».

Особливістю мови наукової прози є також відсутність експресії. Звідси домінуюча форма оцінки — констатація ознак, притаманних слову, яке визначають. Тому більшість прикметників є тут частинами термінологічних виразів. Так, правильно буде прикметник «наступні» замінити займенником «такі», котрий всюди підкреслює послідовність перерахування особливостей і прикмет.

Дієслово та дієслівні форми несуть у тексті особливе інформаційне навантаження. Автори наукових праць звичайно пишуть «проблема, яка розглядається», а не «проблема, яка розглянута». Ці дієслівні форми служать для окреслення постійної ознаки предмета (в наукових законах, закономірностях, встановлених раніше або в процесі даного дослідження), вони використовуються також при описі дослідження, доведення, в описі будови приладів і машин.

Широко вживаються також дієслівні форми недоконаного виду минулого часу дійсного способу, бо вони не фіксують ставлення до дії, яка описується, на момент висловлювання.

Рідше – дієслова умовного і майже ніколи – наказового способу. Часто використовуються зворотні дієслова, пасивні конструкції, що зумовлено потребою підкреслити об'єкт дії, предмет дослідження (наприклад, «У даній статті розглядаються...», «Виділимо педагогічні умови...»).

У науковій мові дуже поширені вказівні займенники «цей», «той», «такий». Вони не тільки конкретизують предмет, а й визначають логічні зв'язки між частинами висловлювання (наприклад, «Ці дані служать достатньою підставою для висновку...»). Займенники «щось», «дещо», «що-небудь» через неконкретність їх значення в наукових текстах не використовуються.

Зупинимося тепер на *синтаксисі наукової мови*. Оскільки вона характеризується логічною послідовністю, тут окремі речення і частини складного синтаксичного цілого, всі компоненти (прості та складні), як правило, дуже тісно пов'язані один з одним, кожен наступний впливає з попереднього або є наступною ланкою в розповіді чи міркуваннях. Тому для тексту магістерської роботи, яка потребує складної аргументації та виявлення причинно-наслідкових відносин, властиві складні речення різних видів із чіткими синтаксичними зв'язками. Звідси розмаїття складених сполучників підрядності «завдяки тому, що», «між тим як», «тому що», «замість того, щоб», «з огляду на те, що», «зважаючи на те, що», «внаслідок того, що», «після того, що», «тоді як» та ін. Особливо часто використовуються похідні прийменники «протягом», «відповідно до...», «внаслідок», «на відміну від...», «поряд з...», «з огляду на» тощо.

У науковому тексті частіше зустрічаються складнопідрядні, ніж складносурядні речення. Це пояснюється тим, що підпорядковуючі конструкції відбивають причинні, часові, наслідкові, умовні та подібні відношення, а також тим, що окремі частини в складнопідрядному реченні тісно пов'язані між собою. Частини ж складносурядного речення немовби нанизуються одна на одну, утворюючи своєрідний ланцюг, окремі ланки якого мають незалежність і легко піддаються перегрупованню.

Безособові, неозначено-особові речення в науковому тексті вживаються при описі фактів, явищ і процесів. Називні речення використовуються в назвах розділів, підрозділів і пунктів, у підписах під рисунками, діаграмами, ілюстраціями.

Писемна наукова мова має й чисто *стилістичні особливості*. Об'єктивність викладу — основна її стилістична риса. Звідси наявність у тексті наукових праць вставних слів і словосполучень на позначення ступеня достовірності повідомлення. Завдяки таким словам той чи той факт можна подати як достовірний (справді, насправді, зрозуміло), припустимий (треба гадати, як видно), можливий (можливо, ймовірно).

Обов'язковою вимогою об'єктивності викладу матеріалу є також вказівка на джерело повідомлення, автора висловленої думки чи якогось виразу. В тексті цю умову можна реалізувати за допомогою спеціальних вставних слів і словосполучень («за повідомленням», «за даними», «на думку», «на нашу думку» тощо).

Діловий і конкретний характер опису явищ, які вивчаються, фактів і процесів майже повністю виключає емоційно забарвлені слова та вигуки. У науковій мові вже досить чітко сформувалися певні стандарти викладення матеріалу.

Стиль писемної наукової мови – це безособовий монолог. Тому виклад зазвичай ведеться від третьої особи, бо увага зосереджена на змісті та логічній послідовності повідомлення, а не на суб'єкті. Порівняно рідко використовуються форми першої і зовсім не використовуються – другої особи займенників однини. Авторське «я» ніби відступає на другий план.

Нині стало неписаним правилом у наукових роботах замість «я» використовувати «ми» з огляду на те, що вираз суб'єкта авторства як формального колективу надає більшого об'єктивізму викладу. Справді, вираз авторства через «ми» дає змогу відобразити власну думку як думку певної групи людей, наукової школи чи наукового напрямку. І це цілком зрозуміло, оскільки сучасну науку характеризують такі тенденції, як інтеграція,

колективність творчості, комплексний підхід до розв'язання проблем. Займенник «ми» та його похідні якомога краще передає й відтінює ці тенденції.

Ставши фактом наукової мови, займенник «ми» зумовив цілу низку нових похідних словосполучень, наприклад, такий: «на нашу думку». Проте нагромадження в тексті займенника «ми» справляє малоприємне враження. Тому автори намагаються використовувати звороти, що виключають наявність цього займенника. На допомогу приходять конструкції з невизначено-особовими реченнями. Використовується також форма викладу від третьої особи («Автор вважає...»). Аналогічну функцію виконує речення з пасивними дієприкметниками («Розроблений комплексний підхід до вивчення...»), в якому відпадає потреба у фіксації суб'єкта дії, що тим самим дає змогу уникати в тексті особових займенників.

Якостями, котрі визначають культуру наукової мови, є точність, ясність і стислість. Смыслова *точність* – одна з головних умов забезпечення наукової та практичної значущості інформації. Недоречно вжите слово може суттєво викривити сенс написаного, призвести до подвійного тлумачення тієї чи тієї фрази, надати всьому тексту небажаної тональності.

На жаль, автори наукових робіт не завжди досягають правильного слововживання: недбало добираючи слова, спотворюють висловлену думку, припускаючись лексичних помилок, позбавляють наукову мову точності та ясності.

Поганою є звичка пересипати свою мову канцеляризмами, заплутаною книжковою лексикою, переобтяжувати її чужомовними словами. Трапляються випадки, коли звичайні українські слова вживаються неточно, всупереч їхній семантиці.

Точність наукової мови забезпечується ще й дотриманням стилістичних норм і зв'язків слів у реченні. Порушення їх породжує неправильне тлумачення висловленої думки.

Ще одна необхідна якість наукової мови – її *ясність*. Ясність – це вміння писати доступно і дохідливо. Практика показує, що особливо багато

незрозумілостей виникає там, де автори замість точних кількісних значень використовують слова і словосполучення з невизначеним або занадто узагальненим значенням.

Дуже часто автори пишуть «і т. ін.» не знаючи, як продовжити перелік, або вводять до тексту словосполучення «цілком очевидно», коли не можуть викласти інших аргументів. Зворот «відомим чином» нерідко засвідчує, що автор не знає яким чином.

Здебільшого порушення ясності викладу викликане намаганням окремих авторів надати своїй праці уявної науковості. Звідси і зовсім непотрібна наукоподібність, коли простим усім добре відомим предметам дають ускладнені назви.

Нерідко доступність і дохідливість називають простотою. Простота викладу сприяє тому, що текст дослідження читається легко, тобто коли думки автора сприймаються без ускладнень. Проте не можна ототожнювати простоту і примітивність. Не слід також плутати простоту із загальнодоступністю наукової мови.

Головне в мовностилістичному оформленні тексту роботи полягає в тому, щоб її зміст за формою викладу був доступний для тих, на кого ця праця розрахована.

Стислість – третя обов'язкова якість наукової мови. Реалізація цієї якості означає вміння уникнути непотрібних повторів, надмірної деталізації та словесного мотлоху. Кожне слово і вираз служать тут меті, яку можна сформулювати таким чином: якомога не тільки точніше, але й стисліше донести сутність справи. Тому слова і словосполучення, котрі не несуть жодного смислового навантаження, повинні бути повністю вилучені з тексту наукової роботи.

Багатослів'я або мовна надмірність найчастіше виявляється у вживанні зайвих слів. Щоб його уникнути, треба передусім боротися із плеоназмами, коли до тексту вповзають непотрібні слова. Вони свідчать не тільки про мовну недбалість її автора, а й часто вказують на нечіткість його уявлення про

предмет дослідження або на те, що він просто не розуміє точного сенсу слів, узятих із чужої мови.

До мовної надмірності слід віднести і вживання без потреби чужомовних слів, які дублюють українські і тим самим не виправдано ускладнюють вислів. Навіщо, наприклад, говорити «нічого екстраординарного», коли можна сказати «нічого особливого»; замість ординарний – звичайний, індіферентно – байдуже, ігнорувати – не помічати, лімітувати – обмежувати, орієнтовно – приблизно, функціонувати – діяти, диверсифікація – різноманітність, детермінувати – визначати, апробація – перевірка і т. д.

Різновидом багатослів'я є тавтологія, тобто повторення одного й того ж іншими словами. Багато досліджень переповнено повтореннями однакових або близьких за значенням слів.

Окрім лексичних форм багатослів'я в дослідженнях трапляються і стилістичні вади, серед яких переважають канцеляризми, що засмічують мову, надаючи їй казенного відтінку.

Особливо часто канцеляризми потрапляють у наукову мову через недоречне використання так званих прислівникових сполук, позбавляючи її емоційності і стислості (у справі, по лінії, за рахунок, в частині).

ІНФОРМАЦІЯ ТА ЇЇ ПОШУК

Накопичення, зберігання та створення умов для користування літературними джерелами здійснюють бібліотеки (як загального користування, так і спеціалізовані — наукові, технічні, медичні, педагогічні, історичні, іноземної літератури тощо). У бібліотеках встановлено певний порядок зберігання інформації. Існує основний і довідковий фонд.

Основний фонд (книги, журнали, збірники, бюлетені, звіти, рукописи тощо) розміщується на полицях сховищ бібліотеки. Громіздкі матеріали

(наприклад, дисертації, наукові звіти) надійно зберігаються на дискетах і компакт-дисках.

Довідковий фонд містить сукупність вторинних інформації документів основного фонду. Найпоширенішим видом такого опрацювання і найбільш стисло оформлення відомостей про різноманітні публікації є каталоги та картотеки.

Існує три основних види каталогів:

алфавітний – містить відомості про наявні у даній бібліотеці літературні джерела незалежно від їхнього змісту розміщені у алфавітній послідовності прізвищ їхніх авторів або назв установ. Картки алфавітного каталогу розташовують в ящиках, на яких вказані перші та останні склади прізвищ авторів (наприклад Лобат — Лонг, Орд — Осм, Піг — Пір);

систематичний – складається за галузями знань: наука, освіта, техніка, економіка та ін. Він дає можливість визначити, з яких галузей знань і які саме книги є в бібліотеці;

предметний – відображає більш часткові питання і утворюється за назвами предметів з дотриманням алфавіту. Структура предметного каталогу визначається списком предметних рубрик, що являють собою короткий словесний вираз предмету (теми) друкованих творів.

Крім алфавітного, систематичного та предметного каталогів в бібліотеках є картотеки газетно-журнальних статей, рецензій та інші тематичні картотеки.

За алфавітним каталогом можна відшукати будь-яку інформацію, знаючи прізвище автора документа, його редактора або назву першоджерела. За систематичним каталогом можна підбирати інформацію для різних галузей знань. Для прискорення пошуку потрібної інформації до каталогу додається ключ — алфавітний предметний покажчик.

В алфавітному каталозі картки з описом видань розміщуються в ретельному алфавітному порядку прізвищ авторів або назв творів. Щоб полегшити пошук потрібних видань, важливо знати основні правила розстановки карток в алфавітному каталозі.

1. Картки розставляються за українським алфавітом прізвищ авторів і назв книг.

2. Місце картки в алфавітному ряду визначається першим словом у бібліографічному описі. В разі збігу перших слів картки розставляють за другим словом, за третім тощо.

3. Якщо прізвища авторів співпадають, то розміщення карток в каталозі здійснюють з урахуванням імен авторів; якщо співпадають імена, то враховують "по батькові", а якщо і ці дані співпадають, то враховують назву книги.

4. Картки на авторів з подвійними прізвищами розміщуються після карток на авторів, прізвища яких збігаються з першою частиною подвійного прізвища.

5. Якщо в заголовку зустрічається скорочене найменування країн або організацій, то воно приймається за одне слово і картки розставляються відповідно з його літерним складом:

6. Якщо опис починається з числівника, написаного цифрами, то при розстановці карток до уваги береться його словесне вираження:

7. При розстановці карток на видання одного автора алфавітний порядок порушується. Спочатку ставляться картки з описом повних зібрань творів, вибраних творів, потім в алфавітному порядку окремі твори.

Алфавітний каталог стане у нагоді й тоді, коли відомий лише один з двох, з трьох авторів книги або редактор книги. На них в каталозі передбачені додаткові картки.

Швидкість пошуку потрібних відомостей в алфавітному каталозі забезпечують каталожні роздільники із зазначенням букви, складу, слова або прізвища.

Картки в систематичному каталозі розташовані за певною системою класифікації. У бібліотеках вищих педагогічних закладів в основу створення систематичних каталогів покладено Бібліотечно-бібліографічну систему класифікації (ББК). Вона визначає такі розділи систематичного каталогу:

А — Загальнонаукові та міждисциплінарні знання

Б — Природничі науки в цілому

В — Фізико-математичні науки

Г — Хімічні науки

Д — Науки про Землю

Е — Біологічні науки

Ж/О — Техніка і технічні науки в цілому

П — Сільське і лісове господарство

Р — Охорона здоров'я. Медичні науки

С — *Суспільні науки в цілому*

Т — Історія. Історичні науки

У — Економіка. Економічні науки

Ф — Політологія. Політичні науки

Х — Держава і право. Юридичні науки.

Ц — Військові науки. Військова справа

Ч — Культура. Наука. Освіта

Ш — Філологічні науки. Художня література

Щ — Мистецтво. Мистецтвознавство

Ю — Філософські науки. Психологія

Я — Література універсального змісту

Уміле користування довідковим фондом сприяє скороченню часу на пошук потрібної інформації та підвищує ефективність праці дослідника.

Пошук потрібної наукової інформації – справа не проста. Найчастіше головним критерієм у цій справі виступає власний досвід дослідника. Науковий працівник постійно працює з різноманітними літературними джерелами. Протягом тривалого часу він практично інтуїтивно відбирає ті видання, які містять найціннішу наукову інформацію з його точки зору, запам'ятовує ті джерела, в яких містяться матеріали, що зацікавили його. Так поступово формується осередок найважливіших джерел інформації.

Методика пошуку першоджерел має свою специфіку. Найбільш простий з них – регулярний перегляд в бібліотеках виставок нових надходжень. Але цей оперативний шлях містить у собі багато елементів випадковості, коли основна частина потрібної інформації залишається невідомою.

З чого ж починати пошук? Якщо відоме прізвище автора (авторів) друкованої праці, то краще всього звернутись до алфавітного каталогу. У ньому можна розшукати не тільки потрібне в даний час джерело, але й попередні публікації і таким чином прослідкувати, як розвивались наукові інтереси певного дослідника або наукового колективу.

Для більш широкого пошуку джерел, наприклад, за галуззю знань або темою, слід скористатись систематичним каталогом.

У загальному вигляді методика пошуку необхідних джерел може включати два основних напрямки:

- тематичний підбір всіх джерел;
- тематичний підбір за видом документа (наприклад, тільки журнальні статті, описи винаходів тощо).

Можливий підбір документів поточний (протягом місяця, року) і ретроспективний (за багато попередніх років).

Надійними помічниками кожного, хто починає пошук потрібної для дослідження інформації, можуть стати спеціальні бібліографічні видання:

- реферативні журнали з окремих галузей знань;
- галузеві бібліографічні видання;
- бібліографічні видання універсального змісту.

Саме з таких видань найчастіше і починають інформаційний пошук.

Як знайти потрібну інформацію в мережі Internet?

Internet – глобальна мережа, яка поєднує мільйони комп'ютерів в усьому світі. Сьогодні мільйони людей щоденно використовують Internet для спілкування й отримання потрібної інформації.

Як же знайти потрібну інформацію в Internet? Якщо відома конкретна адреса, питань щодо цього, зазвичай не виникає. А якщо її місцезнаходження невідоме? Серед мільярдів веб-сторінок знайти потрібну інформацію було б неможливо, якби необхідно було переглядати кожен з них. Тому існують спеціальні методи пошуку:

- ✓ безпосередній пошук з використанням гіпертекстових посилань. Оскільки всі сайти в просторі Internet фактично пов'язані між собою, то пошук інформації може бути здійснений шляхом послідовного перегляду пов'язаних сторінок за допомогою браузера;

- ✓ аналіз нових ресурсів, який може бути необхідним при проведенні пошуку найбільш свіжої інформації або для аналізу тенденцій розвитку об'єкта дослідження в динаміці. Для здійснення такого пошуку існують каталоги інтернет-ресурсів. Вони мають ієрархічну структуру, верхній рівень якої утворюють 10-15 найзагальніших предметних або тематичних категорій. Ці категорії підрозділяються на рубрики, які у свою чергу можуть мати ще більш дрібне ділення.

Використання пошукових систем — один з основних методів пошуку потрібної інформації. В результаті пошуку з'явиться список ресурсів Internet, який потрібно детально розглянути. Застосування пошукових систем засноване на використанні ключових слів, що передаються пошукових серверів в якості аргументів пошуку. Пошукова машина регулярно, щодня, 24 години на добу обходить всі адреси Інтернет, проглядає сторінки і вносить їх до своєї бази. Цей процес називається індексацією. Пошуковик обходить всі відомі йому сайти, сам шукає нові і включає їх в свій «шляховий лист».

Найпопулярнішими серед користувачі пошуковими системами є:

<http://www.google.com> - міжнародний пошуковий сервер

<http://www.yahoo.com> - англomовний пошуковий сервер.

Ефективно і правильно використовувати пошукові системи вміють не всі користувачі. Тому для ефективного пошуку інформації в Internet за допомогою пошукової машини пропонуємо деякі практичні поради.

Перш за все потрібно визначитися з метою пошуку і мовою запиту: укр, англ. та ін. При цьому потрібно концентруватися не тільки на самій меті, але і на тому, що може їй супроводити (ключові слова, спеціальні терміни тощо).

По-друге потрібно вибрати пошукову систему.

Для простого пошуку потрібно зайти на будь-який із сайтів-пошуковиків і в рядок пошуку ввести ключові слова. Будь-яка пошукова система прагне знайти сторінки, на яких знаходиться максимальна кількість слів із уведеного запиту, більш того, якщо ці слова ще слідуєть одне за одним, то такі сторінки будуть виведені першими.

Слід пам'ятати, що пошукова машина сама розташовує результати пошуку за релевантністю, тобто по якнайкращою відповідністю запиту. Це означає, що найпершими будуть розташовані посилання на документи, в яких слова, що ми шукаємо, знаходяться поряд одне з одним, ближче до початку сторінки або в заголовках. Потрібна інформація, зазвичай, міститься на перших 3-5 сторінках. Іноді необхідно не прибирати зайві слова, а навпаки деталізувати запит, якщо слова, задані для пошуку, дуже загальні. Наприклад, музична педагогіка, музичне мистецтво або хореографічна освіта.

Оператор суворої відповідності, як правило, в сучасних пошукових системах це лапки «». Поєднання слів, які вказані в лапках, сприймаються системою як єдине ціле, тобто таким чином задається порядок слідування слів. Наприклад, за запитом музична педагогіка (без лапок) отримаємо в результатах пошуку сторінки із цими словами, що згадуються відособлено, тобто на одній сторінці може бути слово мистецтво, на іншій – музичне. Конструкція ж «музичне мистецтво» в лапках примушує пошукову систему відкинути всі зайві сторінки і показувати лише ті, на яких ці два слова йдуть одне за одним.

Оператор обов'язкової наявності слова в сучасних пошукових системах це плюс (+), або знак &, або слово AND. Оператор обов'язкової відсутності слова — мінус (-) або слово NOT. Зазвичай потрібно, щоб ключові слова були присутні в межах одного документа. Для цього використовують оператор логічного «і» (AND). Проте, у всіх пошукових системах це ж можна зробити,

поставивши звичайний пробіл. Наприклад, запити: шоколадний торт і шоколадний AND торт, як правило, дадуть один і той самий результат.

Оператор логічного «АБО», в якості якого використовується слово OR або знак «|», дозволяє знайти документи, в яких міститься хоча б одне слово із запиту. Наприклад, за допомогою запиту: комп'ютерні OR журнали можна знайти документи, в яких зустрічається або слово комп'ютерні, або слово журнали.

Складні запити за допомогою логічних операторів можна здійснювати, використовуючи круглі дужки. Дужки задають певний порядок ключових слів і виконання їх операторів. Наприклад, за запитом: обласні (архіви OR бібліотеки) отримаємо сторінки і про обласні бібліотеки, і про обласні архіви.

Для більшості пошукових систем не важливий регістр букв, якими введені ключові слова (велика/мала літера). У разі необхідності можна здійснювати розширений пошук, або пошук з умовами різного ступеня складності. Для цього потрібно зайти в режим розширеного пошуку по посиланню, розташованому праворуч від рядка пошуку, яке у більшості пошукових систем так і називається, — «Розширений пошук» (може бути також «+»). Після користувач опиняється на сторінці з декількома додатковими кнопками і підменю, які представляють широкі можливості для деталізації запиту, введення додаткових параметрів пошуку, фільтрів і т. д. (без знання мови запитів і його операторів).

Детальніше з правилами пошуку інформації можна ознайомитися по цим посиланням.

URL:<https://yur-gazeta.com/golovna/5-pravil-yaki-polegshat-poshuk-informaciyi-v-interneti.html>

URL: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/3121>

Інформація передається в просторі і за часом. Її джерелом може бути будь-який об'єкт.

З точки зору наукової інформації документ – це матеріальний об'єкт, котрий фіксує й підтверджує які-небудь знання.

Історично склалося так, що найбільш розповсюдженими документами стали і все ще залишаються текстові (книги, журнали, рукописи, графічні матеріали у вигляді креслень, схем, діаграм). Їх поділяють на **первинні** та **вторинні**. *Первинні* документи містять записи результатів вивчення, дослідження, розробки тощо.; *вторинні* — результати перетворення інформації на основі вивчення змісту первинних документів (реферативні огляди, реферативні журнали, бібліографічні покажчики, бібліографічні каталоги тощо).

Первинні і вторинні документи поділяють на *опубліковані* (типографський спосіб) і *неопубліковані* (рукопис). Правда, такий поділ дещо умовний, тому що існують документи, які в одних випадках можна розглядати як публікації, а в інших — як рукописи, наприклад, переклади, автореферати дисертацій. Свою специфіку має патентна документація (патенти, винаходи), тому її виділяють окремо.

Серед первинних опублікованих документів перш за все слід виділити видання. Їх поділяють на основні види: *неперіодичні, періодичні і такі що продовжуються*.

Неперіодичним вважається видання, котре вийшло з друку одноразово. Тільки найбільш важливі і цінні з них з часом перевидуються, але заздалегідь це не передбачається. До неперіодичних видань належать книги та брошури. Книга – неперіодичне видання у вигляді зброшурованих аркушів друкованого матеріалу (обсягом понад 48 сторінок), одне з найважливіших джерел масової, наукової і технічної інформації, важливий засіб формування поглядів і пропагування знань. Брошура (від французького brochure) - книжкове друковане видання невеликого обсягу - понад чотири, але не більше 48 сторінок.

Неперіодичні видання бувають одностомними і багатотомними. Багатотомні видання являють собою єдине ціле і за змістом, і за оформленням. Окремі томи позначаються самостійними числами, а їх загальна кількість визначається заздалегідь.

За читацьким призначенням і характером наявної в них інформації, неперіодичні наукові видання можна умовно поділити на певні типи.

Перший тип – *наукова література*, яка відображає результат досліджень в різних галузях науки. Вона призначена для висококваліфікованих спеціалістів — праці класиків науки, публікації науково-дослідних установ, товариств, конгресів; книги, що відображають зміст дисертацій тощо. Вказані видання, як правило містять чисельні посилання на інші праці.

Другий тип – *науково-популярна література*, яка характеризує досягнення науки у формі, доступній читачу-неспеціалісту. Мета видання такої літератури — поширення знань серед великого кола читачів (переважно неспеціалістів).

Третій тип – *професійно-виробнича література*. Вона містить описи технічних засобів і технологій виробничих процесів, організації та управління виробництвом, відомості з різних галузей практичної діяльності.

Четвертий тип – *навчальна література* (навчальні програми, підручники і навчальні посібники, практикуми, навчально-методичні посібники, хрестоматії тощо) різноманітного призначення. Цей тип видань містить систематизовані відомості наукового і прикладного характеру, видані у формі, зручній для вивчення. Зокрема, навчальні посібники для вузів за змістом багато в чому наближені до наукової літератури. Складають навчальні видання відповідно до певних навчальних програм.

П'ятий тип – *література довідково-енциклопедичного характеру*. Видання цього типу досить різноманітні за характером, типами та тематикою. Вони містять відомості наукового або прикладного характеру, систематизовані в порядку, зручному для їх швидкого знаходження. До них відносять енциклопедії й енциклопедичні словники, словники, довідники. Енциклопедія

являє собою одно- або багатотомне видання, яке містить в узагальненому вигляді основні відомості з однієї або багатьох галузей знань і практичної діяльності, викладені у вигляді коротких статей, розміщених за алфавітом. За змістом енциклопедії бувають універсальними (Українська Радянська Енциклопедія – УРЕ в 12 томах), галузевими (Музична енциклопедія), тематичними, персональними. Енциклопедичні словники бувають універсальними (Енциклопедичний словник Брокгауза та Ефрона) і галузевими (Музичний енциклопедичний словник). Словник – довідкове видання, яке містить упорядкований перелік мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів, знаків) з короткими їх характеристиками або перекладом на іншу мову. Широкого розповсюдження набули тлумачні, термінологічні, біографічні та цілий ряд інших словників. Тлумачні словники розкривають зміст слів, що забезпечує можливість їхнього правильного застосування в мовному спілкуванні. Термінологічні словники пояснюють терміни і поняття з певної галузі знань. Біографічні словники містять відомості про життя та працю громадських і політичних діячів, вчених, діячів культури і мистецтва.

Шостий тип – *офіційно-документальна література*, яка охоплює широке коло нормативних джерел від зібрань законів держави, постанов і розпоряджень уряду до збірників та окремих видань стандартів, технічних умов тощо, які друкуються від імені державних органів. Такі документи носять законодавчий, нормативний або директивний характер.

Періодичні видання являють собою оперативні джерела інформації (газети, журнали, деякі збірки, бюлетені). Періодичним виданням прийнято вважати друковані праці, що виходять регулярно через певні проміжки часу, постійним для кожного року числом номерів із спільною назвою («періодика» — грецьке слово, яке означає «той що заново надійшов», «той що повертається»). До найбільш загальновідомого типу цього виду видань відносяться журнали. Їх головна перевага - актуальність, оперативність, конкретна тематична спрямованість.

ЯК ПРАВИЛЬНО ПРАЦЮВАТИ З ДЖЕРЕЛАМИ ІНФОРМАЦІЇ

Будь-яке наукове дослідження включає такий важливий елемент, як опрацювання наукових літературних джерел, пов'язаних з досліджуваною проблемою. На цьому етапі відбувається накопичення значної кількості різноманітної інформації.

Роботу з літературою починають із складання переліку необхідних для опрацювання джерел. Не слід забувати, що опрацьовуючи попередньо підібрані документи, обов'язково з'являться нові джерела із посилань та опрацьованих списків використаних праць. Виходячи з цього, потрібна постійна гнучка систематизація тих матеріалів, що вже опрацьовані, і тих які ще потрібно опрацювати. Тому кожному, хто працює з літературними джерелами, корисно вести облік інформації за допомогою картотеки. В такій картотеці доцільно передбачити *три розділи*:

1. **Прочитати.** Тут повинен міститись попередньо складений систематизований перелік відібраної для вивчення літератури. Сюди ж додаються відомості про нові джерела, одержані вже в процесі роботи з літературою.

2. **Підлягає опрацюванню.** До цієї частини вміщують відомості про джерела, які мають безпосереднє відношення до досліджуваної проблеми. Доцільно, щоб кожна картка в даному разі містила не тільки бібліографічні відомості, а й анотований виклад змісту літературного джерела.

3. **Прочитано.** Сюди переміщуються з першого розділу вже вивчені джерела, подальше опрацювання яких не доцільне, чим розвантажується початкова пошукова система.

Для ефективного аналізу накопичуваної інформації важливо знати методи її обліку та опрацювання.

Облік опрацьованих літературних джерел зводиться до складання бібліографії. Бібліографія – це перелік різноманітних інформаційних документів, які обов'язково повинні включати відомості про їх авторів, назви джерел, місце видання, видавництво, рік видання та обсяг кожного джерела в

сторінках. Складають бібліографічний перелік в алфавітному порядку за прізвищами авторів або їх назвами. Дотримання такої вимоги прискорює пошук потрібної інформації, яка звичайно опрацьовується протягом всього періоду проведення дослідження.

Опрацювання інформації передбачає її вивчення та запам'ятовування. Будь-яке джерело інформації повинне опрацьовуватись ретельно. Тому дуже важливо вміти працювати з літературними джерелами. Читання, опрацювання інформації – справа не проста.

Першою умовою ефективного опрацювання документів є спрямованість, тобто мета читання (з якою метою читається конкретний документ). Вона активізує мислення, сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню прочитаного, робить сприйняття інформації більш цілеспрямованою.

Опрацювання інформації вимагає творчого підходу, натхнення. Саме завдяки цьому підвищується ефективність роботи з літературою. Але навіть коли натхнення і відсутнє, то потрібно зусиллям волі примусити себе працювати, осмислювати прочитане творчо.

Уважність, зосередженість над текстом багато в чому визначають якість опрацювання інформації.

Важливий фактор успішності роботи з інформацією - *самостійність*. Кожний абзац, сторінка прочитаного повинні бути без поспіху проаналізовані, обдумані стосовно до поставленої мети. Тільки вдумливий, самостійний аналіз прочитаного дасть можливість переконатись у своїх судженнях, закріпити думку, поняття, уявлення. Дуже важливим фактором під час опрацювання літератури може стати *наполегливість і систематичність*. Часто, особливо читаючи складний новий текст, важко, а то й неможливо усвідомити його з першого разу. Доводиться читати й перечитувати, намагаючись досягти повного розуміння матеріалу.

Послідовне, систематичне читання покращує засвоєння матеріалу, що опрацьовується. Відволікання зриває, порушує логічно налаштовану думку,

викликає втому. Систематичне ретельне читання за планом, з обдумуванням та аналізом прочитаного набагато продуктивніше безсистемного читання.

Опрацьовуючи текст, потрібно домагатись, щоб будь-яке місце у ньому було зрозумілим. В окремих випадках потрібно не тільки зрозуміти, а й запам'ятати текст на певний період часу. Кожний науковець повинен володіти мистецтвом запам'ятовування. Існують різні способи запам'ятовування.

Механічний спосіб ґрунтується на багаторазовому повторюванні й запам'ятовуванні прочитаного. При такому запам'ятовуванні («зазубрюванні») не забезпечується логічний зв'язок між окремими елементами прочитаного тексту. Цей спосіб найменш ефективний серед усіх інших. Він може бути застосований у обмежених випадках - для запам'ятовування дат, формул, цитат, іноземних слів тощо.

Смисловий спосіб ґрунтується на запам'ятовуванні логічних зв'язків між окремими елементами прочитаного (тому цей спосіб запам'ятовування правильніше називати логічно-смисловим). У процесі читання важливо зрозуміти не окремі елементи, а весь текст в цілому, його суть, спрямованість значення. Часто достатньо прочитати текст один раз, щоб його запам'ятати. Але при цьому особливу увагу необхідно приділяти логічним зв'язкам у ньому. Смисловий спосіб запам'ятовування набагато ефективніший механічного.

Довільний спосіб ґрунтується на застосуванні різноманітних мнемонічних прийомів. Найбільшого поширення серед них набув вибіркового мнемонічний прийом. Перед опрацюванням інформації ставлять мету – запам'ятати лише конкретний матеріал (залежно від мети опрацювання конкретного джерела). Заздалегідь визначена спрямованість спрощує запам'ятовування матеріалу, що опрацьовується. Довільний спосіб запам'ятовування підпорядковується формулі: яка спрямованість, таке й запам'ятовування. Він має ефективність лише при поєднанні із логічно-смисловим запам'ятовуванням.

Мимовільний спосіб ґрунтується на випадковому запам'ятовуванні (без наміру, спрямування) окремих фрагментів тексту, зумовленому емоціями, що виникають у процесі читання.

Загальновідомо, що людина запам'ятовує повніше і надовго не тільки тоді, коли у неї виникає бажання, але й тоді, коли таке бажання відсутнє, що трапляється під час активного, творчого читання.

Суттєве значення для успішного опрацювання літературних джерел має швидке та інтенсивне читання.

Люди, що швидко читають, звичайно мають значні розумові здібності. Крім того, вони систематично удосконалюють техніку читання.

Під терміном «швидке читання» розуміють швидке сприйняття інформації тексту з оптимальним, найкращим коефіцієнтом усвідомлення і засвоєння. Три якості швидкого читання – *швидкість, розуміння, запам'ятовування* є обов'язковими.

Швидке читання іноді вважають поверховим, тому серед читачів можна почути такий афоризм: «Швидке читання виховує ерудитів, а повільне – мудреців». Однак наукові дослідження переконують, що, подібні уявлення не мають під собою ґрунту. Швидке читання в більшій мірі відповідає фізіології людини, воно не так втомлює. Навпаки до читаючого повільно втома приходить швидше через незібраність уваги пасивність пам'яті, в'ялість механізму розумової діяльності.

Швидке й інтенсивне читання передбачає не лише збільшення швидкості читання, але й підвищення ефективності розуміння й засвоєння прочитаного. Воно потребує також значної інтелектуальної ініціативи читача, активізації його психічної діяльності, мобілізації ряду його психофізіологічних функцій — уваги, пам'яті, мислення. На перший план виступає насамперед **увага**.

Розрізняють три види уваги: 1) увага, що виникає без усяких зусиль з боку людини, 2) увага, що залежить від вольових зусиль людини; 3) увага, що виникає після уваги, викликаної вольовими зусиллями. Крім того, для уваги характерними є такі властивості – *об'єм, переключення, розподіл, концентрація й стійкість*. *Об'єм уваги* тісно пов'язаний з такою її властивістю, як здатність до переключання — здатність до переносу її із одного об'єкту діяльності на інший. Зараз вченими доведено, що коли людина

займається кількома справами, то вона їх виконує зовсім не одночасно. Непомітно для себе людина переключає свою увагу з одного об'єкту на інший. Процес мислення дискретний — він йде імпульсами, квантами.

Слід враховувати, що *розподіл уваги* потребує від людини значно більших зусиль й затрат нервової енергії, ніж інші властивості уваги.

Концентрація уваги – дуже цінна її якість, яка полягає у зосередженості на одному об'єкті або на якійсь певній діяльності й відвертанні уваги від усіх перешкод, що не мають відношення до даного виду роботи. Справа в тому, що за своєю природою увага дуже імпульсивна. Рух – природний стан уваги. Якщо увага від чогось відключається, то вона зосереджується на чомусь іншому - з певним наближенням, психологи стверджують, що подібно до закону збереження енергії, можна формулювати закон «зайнятості уваги». Увага завжди шукає нову інформацію. Недостача новизни на одиницю часу викликає імпульс переключення уваги. Тому концентрація уваги необхідна як фактор управління нею.

Не можна не згадати ще про таку якість уваги, як *стійкість*. Основні прояви стійкості уваги такі: зосередженість на об'єкті та спроможність протистояти відволіканню уваги. Ступінь стійкості уваги залежить від багатьох факторів: від ставлення до справи, характеру діяльності, сили нервових процесів тощо.

Керування увагою передбачає вміння підвищувати ступінь її стійкості. Характерно, що найбільша концентрація уваги спостерігається тоді, коли вона націлена на один об'єкт. Можливо, тому й виникає парадоксальна ситуація, коли одночасно з великою концентрацією уваги спостерігається її велика розсіяність.

Увага може не лише зосереджуватись, активізуватись, а й стомлюватись. Ознакою стомленості уваги є її розсіяність. Тому слід пам'ятати, що увага потребує відпочинку. Кращим відпочинком є *переключення* уваги з одного об'єкту на інший.

Відомо, що під час читання людина не лише одержує нову інформацію, але й добуває з глибин пам'яті одержану раніше. Іншими словами, на характер опрацювання текстового матеріалу впливають не лише нові відомості, але й ті внутрішні, базові знання, що містяться у свідомості людини й надходять із системи її пам'яті. У більшості випадків читання відбувається не за ради тимчасової зацікавленості, а для того, щоб прочитане стало міцним здобутком пам'яті, знань, а вони – інструментом активної діяльності. Отже, у будь-якому випадку продуктивність читання значною мірою залежить від **пам'яті** читача. Чим багатший здобуток пам'яті читача, тим оперативніше й ефективніше засвоює він прочитане.

Відрізняють кілька типів пам'яті, які, як кажуть, існують поряд, не заважаючи один одному. Кожний з них характеризується специфічними механізмами, вони діють в окремих часових режимах й пов'язані з різними ділянками мозку. З урахуванням того, яким шляхом засвоюється інформація і який характер сприйняття, що служить основою пам'яті, виділяють чотири її типи – *моторна, емоційна, мовно-логічна й образна*.

Моторна пам'ять є основою спрацювання звичних рухів. *Емоційна пам'ять* – пам'ять на почуття й переживання (радість й смуток, образа й захоплення). *Мовно-логічна пам'ять* — це запам'ятовування й збереження у пам'яті, а потім відтворення прочитаних або почутих думок у мовній формі. Адже будь-який мовний зміст є змістом мисленнєвим, але не всяке мислення реалізується виключно мовними засобами. *Образна пам'ять* допомагає запам'ятовувати й відтворювати у свідомості об'єкти реального світу. Це результат опрацювання й узагальнення минулого сприйняття.

За терміном збереження інформації пам'ять поділяють на *короткочасну й довгострокову*. Саму короткочасну пам'ять ми використовуємо найчастіше. Тому її називають ще робочою або оперативною. Однак можливості короткочасної пам'яті дуже обмежені — вона має невеликий об'єм. Довгострокова пам'ять потрібна тоді, коли новий матеріал запам'ятовують на довгий строк або назавжди. Ця пам'ять найбільш важлива і за своєю

структурою досить складна. Обсяг її практично необмежений. Ця пам'ять зберігає наш досвід й знання, здобуті нами протягом усього життя. Отже, щоб навчитись швидко читати, потрібно:

- 1) стримувати мовну артикуляцію;
- 2) читати очима, вони мають бути максимально рухливим (потрібно тренувати очі для горизонтального, вертикального паралельного читання);
- 3) керувати своєю увагою: швидко переключати її, щоб попередити втому, правильно розподіляти, пам'ятаючи, що читання потребує 100% уваги;
- 4) розвивати пам'ять, оскільки добре розвинута пам'ять робить читання більш ефективним.

Невід'ємною умовою опрацювання літературних джерел є супровід прочитаного письмовими записами. Завдяки цьому стає можливим краще зрозуміти й засвоїти прочитане; подовжити процес сприйняття інформації, а значить і краще запам'ятати її; відновити в пам'яті те, що вже забулось; проаналізувати прочитане; відібрати найважливіші фрагменти інформації, потрібні для дослідження, що виконується.

Дуже важливо вміти правильно виконувати записи у процесі опрацювання літератури. Дуже короткі записи збіднюють одержану інформацію. Навпаки, надмірні подробиці в записах призводять не тільки до зайвих витрат часу, а й свідчать про відсутність уміння зрозуміти та зафіксувати головне. Інколи в записах головне підмінюється другорядним або спотворюється суть прочитаного тексту.

Опрацьовуючи літературні джерела, застосовують **виписки, анотації, конспекти.**

Виписка – коротко записаний зміст окремих фрагментів (розділів, глав, параграфів, сторінок чи абзаців) прочитаного. Цінність виписок дуже вагома. Вони можуть замінити суцільне конспектування прочитаного тексту. Стислість їх дає можливість в малому обсязі накопичити значну інформацію. Вдало

обрана виписка може стати основою для подальшої мислительної, творчої діяльності науковця.

Мета виписок полягає в тому, щоб підготувати в тій чи іншій формі для подальшого використання необхідні, найбільш важливі, істотні відомості з підручників, книг, журналів. Виписують звичайно окремі положення, факти, цифровий, ілюстративний матеріал.

Виписки можна робити і в процесі читання, і після його завершення, форми виписок різні: це можуть бути цитати, тобто повний запис тієї чи іншої частини тексту, яка містить істотні думки автора, характерні факти. В цьому разі після цитати необхідно точно вказати вихідні дані джерела інформації: автор, заголовок, місце видання, рік, сторінки. Другою формою запису є *тези* – це стислий виклад основних думок прочитаного твору. Цей вид записів, що супроводжує читання, дає змогу узагальнити прочитаний матеріал, викласти його суть коротко і повно. Тези, на відміну від конспекту, дають можливість викласти зміст прочитаного матеріалу в будь-якому порядку, незалежно від його викладу в тексті. Як правило, тези повинні впливати одна з іншою. Частину тез записують у вигляді цитат.

Тези можуть бути або простими і короткими, тобто містити в собі лише основні положення; або складними і повними, тобто, крім основних, – містити також другорядні твердження. В тезах не повинно бути ілюстрацій, пояснень, детальної аргументації.

Найбільш короткою формою записів прочитаного є *план*. Він може бути простим і коротким або складним і розгорнутим. Є різні форми складання плану в процесі пізнавально-інформативного читання. Одна з них полягає в складанні плану в процесі читання, виділенні ключових речень, словосполучень або слів, які використовуються як пункти плану, відображають хід викладу автором інформації в тексті. Тому найчастіше пункти плану формулюють у вигляді: 1) ключових слів та словосполучень, 2) тверджень, 3) запитань.

Другий спосіб – план складається після того, як все першоджерело прочитано повністю. Оскільки в цьому випадку пункти плану можна

об'єднувати або міняти місцями, то такий спосіб дозволяє скласти більш послідовний і логічний план. В цьому випадку не має небезпеки ледь не кожную думку тексту перетворювати в пункт плану.

Ключові слова та словосполучення, що відіграють найбільшу роль при складанні плану, це найістотніші для розкриття теми слова і словосполучення, які найчастіше повторюються в тексті. Як правило, це — основні поняття деякої предметної галузі. Їх знання дозволяє швидко орієнтуватися у текстах, відшукувати та узагальню необхідну інформацію.

Анотація – стислий виклад головного змісту першоджерел (книги, статті). Анотацію складають на даний прочитаний документ цілому.

В анотації відмічається до якої тематики відноситься друкований матеріал, перелічуються розглянуті в ньому питання, проблеми, але зміст цих питань не розкривається. Для анотації притаманні особливі словосполучення: в монографії йде мова про ..., автор висвітлює, розглядаються питання ..., узагальнені ..., текст повідомляє про ..., в статті коротко, повно, детально розглядаються проблеми

Інколи анотації замінюють короткими записами, які звичайно називають *резюме*. Резюме дає оцінку всього друкованого тексту або окремих його частин, розділів. Ці записи повинні містити коротку за обсягом інформацію про те, що найбільш важливе, оригінальне і нове зустрілося в прочитаному, а також про те, що з прочитаного знадобиться надалі.

Анотації зручно накопичувати на окремих картках з різних питань, пов'язаних з досліджуваною проблемою. Анотації дають можливість швидко відновити в пам'яті раніше прочитаний текст.

Конспект (від латинського *conspectus* — огляд) – це докладно записаний стислий виклад змісту інформації. Конспект повинен бути змістовним, повним і по можливості коротким. Повнота записів означає не обсяг, а все те, що є головним у даній інформації. Головне у складанні конспекту – це вміння виділити раціональне зерно стосовно досліджуваної проблеми.

Конспект розкриває зміст друкованого тексту з тією ж послідовністю викладу матеріалу, яка спостерігається в оригіналі. При складанні конспекту, вибирають найбільш важливу і суттєву інформацію, головні твердження виділяють, ключові слова (референти), словосполучення підкреслюють, або записують іншим кольором, що дуже важливо для подальшого використання конспекту.

Конспекти можуть бути текстуальними і тематичними, простими і короткими, складними і розгорнутими. Першим кроком при створенні текстуального конспекту є складання плану першоджерела, а далі згідно з пунктами плану записують тези, виписки окремих найважливіших уривків, цитати, таблиці, цифри, схеми.

Тематичний конспект необхідно складати тоді, коли тема або проблема розглядається в кількох розділах або в різних статтях журналу чи збірки праць. А в конспекті весь матеріал, що стосується визначеної теми, збирають в одному місці. Важливо, щоб між такими записами не був порушеним логічний зв'язок.

Щоб конспект був стислим, потрібно прочитане переказувати своїми словами (а не переписувати дослівно), що вимагає глибокого усвідомлення та аналізу прочитаного, що в свою чергу дасть значну користь. При написанні конспекту доцільно застосовувати скорочення слів, але так, щоб не було втрачено суть викладу прочитаного. Не бажано, наприклад, скорочувати підряд декілька слів. Щоб скорочення були зрозумілими надалі тому, хто написав конспект, в першу чергу слід користуватись загальноприйнятими скороченнями (про них можна дізнатись з довідкової літератури). Але кожний, хто опрацьовує літературні джерела, може мати і свій власний словник скорочених слів (при його відсутності з часом багато скорочень стане неможливо відновити). У скороченому тексті слід дотримуватись всіх потрібних розділових знаків.

Корисність подальшого користування конспектом в значній мірі залежить від правильності його оформлення. Конспект, як правило, ведеться в зошитах або на окремих аркушах. Звичайно роблять великі поля, щоб на них

занотовувати свої думки, узагальнення, висновки; це робить конспект особливо цінним видом записів.

Найдоцільніше писати конспекти в процесі роботи з літературними джерелами на окремих аркушах паперу стандартних розмірів. Записи слід виконувати тільки на одному боці аркушів. Завдяки цьому надалі за допомогою ножиць і клею до конспекту зовсім нескладно внести необхідні доповнення або корективи, при необхідності поміняти місцями окремі частини записів (що неможливо зробити при наявності записів з обох боків аркушів паперу). Так само можна робити доповнення, пояснення (власні коментарі) на зворотному боці кожного аркуша паперу чи призначених для цього полях поруч з уже наявним текстом (доцільна ширина полів біля 1/4 ширини аркуша паперу), для цього по тексту ставлять певні позначки і так само позначають відповідні доповнення чи пояснення, розміщені на зворотному (чистому) аркуші або на полях.

Текст конспекту повинен мати абзаци та ієрархічний поділ на пункти та підпункти. Щоб виділяти важливі положення чи думки, слід користуватись підкреслюваннями тексту різними типами ліній (прямі хвилясті, штрихові) або лініями різних кольорів.

Існує два способи складання конспектів.

Перший з них полягає у тому, що підібрана інформація з досліджуваної проблеми опрацьовується послідовно. Спочатку складають конспект на кожну окрему частину інформації, а потім все об'єднують і утворюють один суцільний виклад дослідженої теми. Такий спосіб найбільш поширений, але він недостатньо ефективний – потрібні значні витрати часу.

Другий спосіб – вибірковий. За цим способом підібрану для опрацювання інформацію розміщують у послідовності за ознакою її повноти, важливості, новизни. Спочатку опрацьовують найновішу інформацію високого наукового рівня. Одержані відомості кладуть в основу складання плану подальшої роботи. Далі переглядають менш важливу, другорядну інформацію, доповнюючи нею вже опрацьовані матеріали. При наявності повторів другорядну інформацію

пропускають. Останній спосіб скорочує час на підготовку узагальненого конспекту.

Усю інформацію, одержану у процесі роботи з літературними джерелами, необхідно систематизувати, проаналізувати і викласти у вигляді письмового огляду.

Опрацьовані матеріали можна систематизувати за хронологією публікації або за тематикою питань, що досліджуються.

У першому випадку всі відомості систематизують за певними етапами. Для цього в історії розвитку якоїсь закономірності чи пошуку шляхів розв'язання проблеми доцільно виділити наукові етапи, які характеризуються якісними стрибками. Об'єктивний критичний аналіз опрацьованих матеріалів можливий при наявності у дослідника належного рівня знань та достатньої для цього ерудиції. Під час критичного аналізу інформації різні ідеї, факти, теорії порівнюють між собою. У даному випадку важливо визначити ті етапи, на яких відбувались зміни у перебігу досліджень, з'явилися нові ідеї, що якісно змінили їх спрямованість.

У процесі активного аналізу завжди виникають власні міркування й думки науковця, визначаються найбільш актуальні питання, що підлягають дослідженню в першу чергу. Зовсім недопустима форма аналізу, коли дослідник лише перераховує прізвища своїх попередників і наводить анотації їхніх праць, не висловлюючи при цьому своїх міркувань.

Тематичний аналіз передбачає опрацювання матеріалів, розподілених між різними питаннями досліджуваної проблеми. В цьому випадку робота дослідника значно спрощується, витрачається менше часу. Але разом з тим стає можливим менш детально проаналізувати наявну у дослідника інформацію.

Огляд повинен повно і систематизовано містити виклад аналізу опрацьованих літературних джерел і повністю відображати стан питання, якому присвячене дослідження. Наявні в ньому відомості повинні давати можливість об'єктивно оцінювати науковий рівень дослідження, правильно обирати шляхи та засоби досягнення поставленої мети.

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ЦИТУВАННЯ ТА ПОСИЛАННЯ НА ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

Для підтвердження власних аргументів посиланням на авторитетне джерело або для критичного аналізу того чи іншого друкованого твору слід наводити цитати. Науковий етикет вимагає точно відтворювати цитований текст, бо найменше скорочення наведеного витягу може спотворити зміст, закладений автором. Загальні вимоги до цитування такі:

а) текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;

б) цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, в кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

в) кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;

г) при непрямому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), що дає значну економію тексту, слід бути максимально точним у викладі думок автора, коректним щодо оцінювання його результатів, і робити відповідні посилання на джерело;

д) цитування не повинно бути ні надмірним, ні недостатнім, бо і те і те знижує рівень наукової праці: надмірне цитування створює враження

компілятивності² праці, а недостатнє — знижує наукову цінність викладеного матеріалу;

є) якщо треба виявити ставлення автора наукової праці до окремих слів або думок з цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак запитання;

є) якщо автор, наводячи цитату, виділяє в ній деякі слова, робиться спеціальне застереження, тобто після тексту, який пояснює виділення, ставиться крапка, потім дефіс і вказуються ініціали автора дипломної (магістерської) роботи, а весь текст застереження вміщується у круглі дужки. Варіантами таких застережень є: (курсив наш. – М. Х.), (підкреслено мною – М. Х.), (розбивка моя – М. Х.).

Коли використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел, що мають велику кількість сторінок, тоді в посиланні слід точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул джерела, на яке дано посилання в роботі.

Посилання в тексті на джерела роблять згідно з їх переліком у квадратних дужках, наприклад, «... у працях [1-7]...».

Допускається наводити посилання у виносках, при цьому його оформлення має відповідати бібліографічному опису за переліком посилань із зазначенням номера.

На всі таблиці роботи повинні бути посилання в тексті, при цьому слово «таблиця» пишуть скорочено, наприклад: «...в табл. 1.2». У повторних посиланнях вживають скорочено слово «дивись», наприклад: «див. табл. 1.3».

Міжнародні стилі цитування та посилання в наукових роботах

10 березня 2017 року набув чинності Наказ Міністерства освіти і науки України ["Про затвердження вимог до оформлення дисертації"](#).

² Компіляція – (лат. compilatio, букв. – крадіжка, пограбування, від compilo – грабую) – неоригінальна, несамостійна літературна чи наукова праця, побудована на використанні чужих творів, думок, досліджень.

Вимоги визначають структуру та правила оформлення дисертації. Зокрема, вимоги до оформлення титульного аркуша, оформлення анотації, основної частини, обсягу основного тексту, розділів дисертації, оформлення списку використаних джерел тощо. МОН спростило вимоги до оформлення списку використаних джерел у дисертації, унормувало питання використання мов при написанні роботи та додало до структури дисертації анотацію.

Простішими стають вимоги до оформлення списку використаних джерел у дисертації. На вибір можна використовувати Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 "Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання" або один з 11 міжнародних стилів цитування (*MLA style, APA-1,2, Chicago/Turabianstyle, Harvard style, ACS, AIP, IEEE, Vancouver, OSCOLA, APS, Springer MathPhys Style*), віднесених до рекомендованого переліку стилів оформлення списку наукових публікацій, що є загальноновживаними у закордонній практиці оформлення наукових праць.

На сайті Української бібліотечної асоціації опубліковано "[Методичні рекомендації з оформлення міжнародних стилів цитування та посилання в наукових роботах](#)". До цього рекомендованого переліку включено 9 міжнародних стилів, які відображають всі галузі наукових досліджень:

- IEEE style (інженерія, електроніка, телекомунікації, інформатика та інформаційні технології)
- AIP style (фізика)
- Chicago style: Author-Date (фізичні, природничі та суспільні науки)
- ACS style (хімія та інші природничі науки)
- Vancouver style (медицина та фізичні науки)
- APA style (суспільні науки)
- **Chicago style: Notes and Bibliography (гуманітарні науки)**
- **Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки)**
- **MLA style (гуманітарні науки)**

Рекомендації стануть у нагоді всім, хто готує статтю для публікації в міжнародних наукових журналах та українським виданням, які працюють над зміною власних вимог до оформлення публікацій.

Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах : методичні рекомендації / автори-укладачі: О. Боженко, Ю. Корян, М. Федорець; редколегія: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська, О. М. Бруй; Науково-технічна бібліотека імені Г. І. Денисенка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» ; Українська бібліотечна асоціація. Київ : УБА, 2016. Електрон. вид. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). 117 с. ISBN 978-966-97569-2-3.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бібліографічний апарат в магістерській роботі - ключ до використаних автором джерел. Крім того, він певною мірою відбиває наукову етику і культуру наукової праці. Саме з нього можна зробити висновок про ступінь ознайомлення магістранта з літературою з досліджуваної проблеми. Бібліографічний апарат наукової роботи складається з бібліографічного списку (списку використаних джерел) і бібліографічних посилань, які оформлюються відповідно до чинних стандартів.

Список використаних джерел – елемент бібліографічного апарата, котрий містить бібліографічні описи використаних джерел і розміщується після висновків. Такий список — одна із суттєвих частин наукової роботи, що віддзеркалює самостійну творчу працю її автора і демонструє ступінь фундаментальності проведеного дослідження.

Джерела необхідно розміщувати в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків.

Бібліографічне оформлення роботи повинно відповідати вимогам Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 <https://msu.edu.ua/library/wp->

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ РОБІТ МАГІСТРА

Кваліфікаційна робота магістра виконується державною мовою, яка відкривається титульною сторінкою, де зазначаються: повна назва Університету, інституту та кафедри; тема магістерської роботи; освітня програма; освітній рівень; прізвище, ім'я та по батькові студента; прізвище, ім'я та по батькові наукового керівника й рецензентів, їх наукові ступені та вчені звання; резолюція щодо допуску до захисту.

Текст магістерської роботи друкується на одному боці аркуша білого паперу формату А4, шрифт Times New Roman, кегль 14, полуторним міжрядковим інтервалом з розмірами полів: ліве – 30 мм, праве – 10 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм.

Обсяг магістерських робіт складає 60-80 сторінок.

Текст магістерської роботи починається з анотації та змісту, який відображає її структуру (розділи, підрозділи тощо) із зазначенням сторінок їх розміщення.

Кожна структурна частина магістерської роботи (анотація, зміст, перелік умовних означень, вступ, розділи, загальні висновки, список використаних джерел, додатки) починається з нової сторінки та озаглавлюється великими літерами, наприклад: АНОТАЦІЯ, ЗМІСТ, ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ, ВСТУП, РОЗДІЛ, ВИСНОВКИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ, ДОДАТКИ. Розділ та його назва відцентруються відповідно до тексту роботи. Назви підрозділів подаються з абзацу великими літерами. Якщо обсяг додатків надто великий, вони можуть бути оформлені у вигляді окремої папки з назвою «Додатки до магістерської роботи».

Заголовки підрозділів – маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок

складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою. Заголовки пунктів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу в розбивку в підбір до тексту. В кінці таким чином надрукованого заголовка ставиться крапка.

Відстань між заголовком (за винятком заголовка пункту) та текстом повинна дорівнювати 3-4 інтервалам.

Кожну структурну частину дипломних та магістерських робіт починають з нової сторінки.

До загального обсягу роботи не входять додатки, список використаних джерел, таблиці та рисунки, які повністю займають площу сторінки. Але всі сторінки зазначених елементів дипломних та магістерських робіт підлягають суцільній нумерації.

Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, рисунків, таблиць, формул подають арабськими цифрами без знака №.

Першою сторінкою дипломних та магістерських робіт є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок, не проставляючи його номера. Наступні сторінки нумерують у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці.

Такі структурні частини дипломних та магістерських робіт, як зміст, перелік умовних позначень, вступ, висновки, список використаних джерел не мають порядкового номера. Звертаємо увагу на те, що всі аркуші, на яких розміщені згадані структурні частини роботи, нумерують звичайним чином. Не нумерують лише їх заголовки, тобто не можна друкувати: «1. ВСТУП» або «Розділ 6. ВИСНОВКИ». Номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ», після номера крапку не ставлять, потім з нового рядка друкують заголовок розділу.

Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. В кінці номера підрозділу повинна стояти крапка, наприклад: «2.3.» (третій підрозділ другого розділу). Потім у тому ж рядку йде заголовок підрозділу.

Підпункти нумерують у межах кожного пункту за такими ж правилами, як пункти.

Ілюстрації (фотографії, креслення, схеми, графіки, карти) і таблиці слід подавати безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. Ілюстрації і таблиці, розміщені на окремих сторінках, включають до загальної нумерації сторінок. Таблицю, рисунок або креслення, розміри якого більші від формату А4, враховують як одну сторінку і розміщують у відповідних місцях після згадування в тексті або додатках.

Ілюстрації позначають словом «Рис.» і нумерують послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках.

Номер ілюстрації складається з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка.

Наприклад: Рис. 1.2 (другий рисунок першого розділу). Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією. Якщо в роботі подано одну ілюстрацію, то її нумерують за загальними правилами.

Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) у межах розділу. У правому верхньому куті над відповідним заголовком таблиці розміщують напис «Таблиця» із зазначенням її номера. Номер таблиці складається з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: «Таблиця 1.2» (друга таблиця першого розділу).

Якщо в магістерській роботі одна таблиця, її нумерують за загальними правилами.

При перенесенні частини таблиці на інший аркуш (сторінку) слово «Таблиця» і номер її вказують один раз справа над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть слова «Продовження табл.» і вказують номер таблиці, наприклад: «Продовження табл. 1.2».

Після друку рукопис магістерської роботи необхідно ретельно вчитати, особливо це стосується правил бібліографічного опису літературних джерел.

Друкований текст й електронний файл магістерської роботи повинні бути ідентичними. Максимальний обсяг цитувань для магістерських досліджень не

повинен перевищувати 40% від загального обсягу тексту, а робота допускається до захисту за умови, якщо її текст визнається оригінальним (з високою унікальністю) в межах 85-100%.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ДОДАТКІВ

Додатки оформлюють як продовження магістерської роботи на наступних її сторінках, розміщуючи їх у порядку появи посилань у тексті.

Кожен із них починають з нової сторінки. Їм дають заголовки, надруковані угорі малими літерами з першої великої симетрично стосовно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток ____» і велика літера, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер **Г, Є, І, І, Й, О, Ч, Ь**, наприклад, додаток А, додаток Б тощо. Єдиний додаток позначається як додаток А.

Текст кожного додатка за потреби може бути поділений на розділи й підрозділи, пронумеровані у межах кожного додатка: перед кожним номером ставлять позначення додатка (літеру) і крапку, наприклад, А.2 – другий розділ додатка А; В.3.1 – підрозділ 3.1 додатка В.

Ілюстрації, таблиці і формули, розміщені в додатках, нумерують у межах кожного додатка, наприклад: рис. Д. 1.2 – другий рисунок першого розділу додатка Д).

ПРОЦЕДУРА ЗАХИСТУ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Захист магістерських робіт проводиться перед Екзаменаційною комісією, склад якої затверджується наказом ректора університету. Рішення про допуск означених робіт до захисту приймає директор ННІ мистецтв за поданням відповідної кафедри. В Екзаменаційну комісію разом з магістерською роботою подаються: рекомендація кафедри, під керівництвом якої виконувалася робота, відгук наукового керівника, 2 рецензії. також інші матеріали, що

характеризують наукову та практичну значущість роботи (опубліковані статті, тези наукових доповідей за темою дослідження тощо).

Захист наукових робіт відбувається на засіданні ЕК прилюдно. Він повинен мати характер наукової дискусії з докладним аналізом достовірності, обґрунтованості всіх висновків і рекомендацій наукового та практичного характеру, що викладені в дослідженні, й відбуватися в обстановці високої вимогливості, принциповості, дотримання наукової етики.

Свій виступ магістрант може подати у формі читання (або переказу) тексту доповіді, покликаної показати високий рівень теоретичної підготовки її автора, його ерудицію та здатність дохідливо викласти основні наукові результати проведеного дослідження.

Доповідь починається зі звертання: «Шановний пане голову! Шановні члени Екзаменаційної комісії! Шановні присутні!». Далі дослідник коротко викладає сутність наукової проблеми (завдання) і стан питання, обґрунтовує актуальність наукової проблеми, показує її зв'язок з плановими науково-дослідними роботами, викладає мету наукових досліджень.

Формулюються основні наукові положення, котрі автор виносить на захист. Розкривається постановка вирішеної наукової проблеми (завдання), умови та припущення, за яких виконувалися дослідження. Далі викладається зміст роботи.

Особливу увагу необхідно приділити результатам, отриманим особисто автором (що саме запропоновано, узагальнено, одержано, з'ясовано, визначено, рекомендовано тощо), обґрунтуванню їх достовірності, новизни.

У прикінцевій частині доповіді викладаються (зчитуються) основні результати та висновки наукової роботи.

Для доведення висунутих положень та обґрунтування запропонованих рекомендацій під час виступу використовують презентацію в форматі PowerPoint, додаткові графічні матеріали (схеми, таблиці, графіки, діаграми тощо).

Поради щодо створення презентацій до доповіді:

1. Використовуйте максимум 3 кольори.

2. Використовуйте максимум 2 шрифти.

3. Не використовуйте шрифти, що важко читаються: шрифти з різними завитками тощо.

4. Не використовуйте шрифт з розміром кегля менше 12, адже присутні на захисті дивитимуться вашу презентацію не з екрану комп'ютера, а з екрану мультимедійного проектора, сидячи при цьому на деякій відстані від екрану. У цьому випадку наявність дрібного шрифту ускладнить ситуацію. При виборі кольору шрифтів врахуйте їх співвідношення з кольором фону сторінки щоб забезпечити достатню контрастність при читанні.

5. Не використовуйте картинки тільки для прикраси. Будь-який матеріал, включений в презентацію, в тому числі й графічний, повинен нести змістове навантаження.

6. Використовуйте по максимуму графічний матеріал, по можливості зводьте числові дані в графіки і діаграми.

7. Використовуйте таблиці, структуруйте матеріал для кращого розуміння інформації. Однак уникайте дуже великих таблиць.

8. Пам'ятайте, що із всіх варіантів надання інформації перевага надається графічному. Не зловживайте анімацією. Використовуйте її тільки за необхідності показати рух або розвиток дій. Не використовуйте анімацію там, де без неї цілком можна обійтись.

Оскільки не тільки зміст доповіді, а й *характер її прочитання* (чи переказу), *впевненість* у відповідях на поставлені запитання значною мірою визначають оцінку захисту, є потреба зосередити увагу на деяких правилах публічного виступу.

Важливо, щоб мовлення студента (магістранта) було ясне, граматично правильне, впевнене, що робить його зрозумілим і переконливим. Мовлення має бути ще й виразним, що залежить від темпу, гучності та інтонації. Якість виступу різко знижується, коли говорять квапливо, ковтаючи закінчення слів

або дуже тихо і невиразно. Спокійна, некваплива манера викладу завжди імпонує слухачам.

Неприпустимі порушення норм літературної вимови, зокрема, використання неправильних наголосів у словах.

І ще кілька порад, які допоможуть добре прочитати текст доповіді: усі цифри в тексті записуйте тільки словами, підкреслюйте ключові слова, залишайте великі береги при друкуванні, щоби можна було доповнити виступ своїми зауваженнями, повторюйте іменники, уникаючи займенників, використовуйте прості слова і прості розповідні речення, не переобтяжуйте текст складнопідрядними реченнями.

Слід зважати також на вибір одягу, пози під час виступу, а також жестів, міміки, манер, інших зовнішніх форм поведінки. Елегантність, охайність в одязі (без підкресленої екстравагантності) сприяє прихильному ставленню до магістрантів членів Екзаменаційної комісії, а також усіх присутніх на захисті.

Відповідати на запитання членів ЕК та присутніх у залі слід тільки за суттю справи. Магістранту варто виявляти скромність в оцінці своїх наукових результатів і тактовність стосовно тих, хто ставить запитання. Перед тим, як відповідати на запитання, необхідно уважно його вислухати до кінця і за можливості записати. Бажано не вислуховувати всі запитання, а відповідати відразу на кожне зокрема, передбачаючи, що чітка, логічна й аргументована відповідь на попереднє запитання може виключити наступне. Якою б гостротою та різкістю не відзначалися зауваження, магістрант мусить витримати їх на високому принциповому рівні, виявити витримку і коректність.

По завершенні дискусії слово надається науковому керівникові, який характеризує магістранта та рецензентам, які оцінюють якість наукової роботи.

Наприкінці магістранту надається заключне слово, в якому він висловлює подяку голові та членам ЕК, рецензентам, науковому керівнику.

СТРУКТУРА НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна включати такі елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.
- література розміщується після статті у порядку згадування або в алфавітному порядку. Список використаних джерел оформляється за ДСТУ 8302:2015 та відповідно до наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р.

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА КВАЛІФІКАЦІЙНИХ РОБІТ

1. Проблема розвитку творчого потенціалу дітей засобами музично-ігрової діяльності.
2. Розвиток бандурного виконавства в Україні на зламі ХХ - ХХІ століть.
3. Розвиток творчих умінь учнів старших класів шкіл естетичного виховання засобами джазового мистецтва.
4. Становлення і розвиток мистецької педагогіки в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття.
5. Формування національної самосвідомості засобами українського музичного фольклору.
6. Формування хорової культури особистості засобами духовної музики.

7. Виховний потенціал українського музичного фольклору.
8. Методичні засади взаємодії мистецтв у художньому вихованні особистості.
9. Методичні основи художньо-педагогічного аналізу музичних творів.
10. Морально-естетичне виховання особистості у процесі музично-творчої діяльності.
11. Музично-естетичне виховання в українській музичній педагогіці кінця ХІХ початку ХХ століття.
12. Проблема діагностики музичних здібностей учнів мистецьких шкіл.
13. Розвиток хорового руху в Україні (20–30 роки ХХ ст.).
14. Формування вміння музично-виконавської інтерпретації на трубі.
15. Формування вмінь аранжування засобами комп'ютерних технологій.
16. Формування естетичного досвіду підлітків засобами української рок-музики.
17. Формування інтересу до музикування на дитячих інструментах у молодших класах.
18. Формування мотивації до фортепіанного виконавства у процесі підготовки до конкурсного виступу.
19. Виховання естетичного ставлення до творів музичного мистецтва у процесі їх аналізу.
20. Діяльність Соломії Крушельницької в контексті удосконалення вокальної майстерності студентів музичних коледжів.
21. Духовна музика в репертуарі дитячого хорового колективу.
22. Музична діяльність і естетичний розвиток особистості.
23. Музично-просвітницька діяльність та розвиток музичної педагогіки першої половини ХХ століття.
24. Проблема музичної моди в естетичному вихованні підлітків.
25. Проблема оцінювання музично-освітніх досягнень учнів музичних шкіл.

26. Розвиток музично-педагогічної думки на Чернігівщині на початку ХХ століття.
27. Розвиток хорового мистецтва України кінця ХІХ початку ХХ століття.
28. Формування музично-естетичних оцінок у підлітків.
29. Формування художньої свідомості школярів на уроках музичного мистецтва.
30. Діагностика музичної обдарованості школярів на уроках музичного мистецтва.
31. Музично-естетичне виховання дітей засобами народної пісні.
32. Історико-культурні передумови формування вокальної школи України другої половини ХХ століття.
33. Методичні основи формування вокально-хорових умінь учнів закладів загальної середньої освіти.
34. Методичні основи формування ладового слуху у хоровому класі.
35. Педагогічні основи формування мотивації до музично-просвітницької діяльності.
36. Проблема естетичного виховання особистості у процесі музично-виконавської діяльності.
37. Рефлексивна позиція в сприйнятті музики підлітками.
38. Розвиток художньо-творчого потенціалу дітей засобами духовної музики.
39. Формування співацьких умінь у процесі вивчення українських народних пісень.
40. Формування художнього світогляду дітей у процесі музично-ігрової діяльності.
41. Формування ціннісних орієнтацій особистості засобами музичного мистецтва.
42. Виховний потенціал конкурсних змагань в системі музичної освіти.
43. Вокально-хорові традиції Ніжинської вищої школи.

44. Музичне мистецтво в освітньому просторі України.
45. Педагогічні умови організації шкіл естетичного виховання (на прикладі хорових шкіл України).
46. Розвиток емоційного інтелекту особистості засобами музичного мистецтва.
47. Розвиток музичної освіти України доби Відродження.
48. Формування вмій імпровізації підлітків у рок-колективі.
49. Формування вокально-хорових умінь учнів мистецьких шкіл.
50. Формування музичного мислення школярів в теорії та практиці мистецького навчання.
51. Формування творчої активності школярів засобами ансамблевого виконавства.
52. Формування ціннісно-сміслових орієнтацій підлітків у сучасному музичному середовищі.
53. Проблема дитячої творчості у мистецькій педагогіці.
54. Формування національної гідності особистості засобами української народної пісні.
55. Фортепіанна освіта України в контексті національної музичної культури ХХ століття.
56. Педагогічні основи використання музичних івент-технологій у формуванні готовності учнів до міжособистісної взаємодії.
57. Формування художньо-творчого досвіду школярів.
58. Формування художніх смаків засобами сучасної музики.
59. Духовний розвиток особистості в дитячій хоровій школі.
60. Активізація художньо-пізнавальної діяльності у процесі музичного навчання.
61. Художньо-естетичне виховання особистості засобами комп'ютерних технологій.
62. Музично-естетичне виховання особистості в Ніжинській вищій школі.

Додаток А

**Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Навчально-науковий інститут мистецтв імені Олександра Ростовського
Кафедра музичної педагогіки та хореографії**

ОП Середня освіта (Музичне мистецтво)
зі спеціальності 014 Середня освіта
(Музичне мистецтво)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ

Бардаченка Івана Григоровича

Науковий керівник:

ДВОРНИК Юрій Феодосійович,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензенти:

КОСТЕНКО Людмила Василівна,
заслужений діяч мистецтв України,
кандидат педагогічних наук, професор;
ГУСЕЙНОВА Лариса Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент

Допущено до захисту 15.12.2020 р.

В. о. завідувача кафедри музичної педагогіки
та хореографії,

кандидат педагогічних наук, доцент
КОВАЛЬ Олена Віталіївна

Ніжин – 2020

АНОТАЦІЯ

Магістерське дослідження присвячено актуальній проблемі сучасної мистецької освіти – формуванню національної гідності особистості засобами української народної пісні.

Аналіз та теоретичне узагальнення дозволило виявити низку суперечностей, вирішення яких сприятиме підвищенню ефективності цього процесу.

В роботі розкрито сутність поняття «національна гідність», обґрунтовано роль української народної пісні як засобу формування національної гідності особистості; виявлено існуючі проблеми формування національної гідності у вітчизняній теорії і практиці художнього виховання; визначено організаційно-педагогічні умови забезпечення ефективності процесу формування національної гідності в художньо-творчій діяльності ансамблів народної пісні, розкрито методи та принципи на яких формується національна гідність особистості.

Ключові слова: гідність, національна гідність особистості, українська народна пісня, художньо-творча діяльність, ансамблі народної пісні.

ANNOTATION

The master's research is dedicated to the topical problem of modern art education – the formation of national dignity of the individual by means of Ukrainian folk songs. Analysis and theoretical generalization revealed a number of contradictions, the solution of which will increase the effectiveness of this process. The essence of the concept of "national dignity" is revealed in the work, the role of the Ukrainian folk song as a way of formation of national dignity of the person is substantiated; the existing problems of formation of national dignity in the domestic theory and practice of art education are revealed; the organizational and pedagogical conditions for ensuring the effectiveness of the process of formation of national dignity in the artistic and creative activities of folk song ensembles are determined; the methods and principles on which the national dignity of the individual is formed are revealed.

Key words: *dignity, national dignity of personality, Ukrainian folk song, artistic and creative activity, folk song ensembles.*

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. До сутності поняття «національна гідність»	9
1.2. Українська народна пісня як засіб формування національної гідності.....	19
Висновки до першого розділу.....	36
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ	38
2.1. Проблема формування національної гідності особистості в вітчизняній теорії і практиці художнього виховання.....	38
2.2. Організаційно-педагогічні умови забезпечення ефективності процесу формування національної гідності в художньо-творчій діяльності ансамблів народної пісні.....	52
Висновки до другого розділу.....	64
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
ДОДАТКИ	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток сучасного суспільства характеризується глобальними трансформаціями всіх сфер соціального життя, що безпосередньо відбивається на системі духовних цінностей людини.

Сьогодні актуальним виступає не лише питання входження України в Європейський Союз, надважливим завданням на цьому шляху постає розбудова системи художнього виховання, наповнення національним культурним продуктом європейського мистецько-освітнього простору.

Серед головних завдань – відродження національної культури, пробудження таких моральних якостей особистості як совість, людяність, почуття власної гідності, усвідомлення своєї причетності до всіх процесів, що відбуваються в країні та відповідальності за її долю.

У сучасній психолого-педагогічній науці проблемам національно-патріотичного виховання, у тому числі й питанням виховання національної гідності, приділяється особлива увага. Над їх вирішенням працювали такі відомі вчені, як Л. Березівська, І. Бех, С. Гончаренко, Г. Корж, С. Лопатюк, Ю. Руденко, О. Савченко, Н. Скотна, О. Сухомлинська та інші.

Поряд з питанням національної гідності вченими-філософами, істориками, політологами, етнографами, філологами, мистецтвознавцями, фольклористами, педагогами розглядалося й питання національної свідомості. Це дослідження І. Бичка, Г. Ващенка, О. Вишневського, В. Дубравіна, А. Іваницького, О. Кульчицького, С. Мельничука, Ю. Руденка, С. Садовенко, В. Сергійчука, К. Фролової та ін.

Вирішенню проблеми формування національної гідності особистості безпосередньо буде сприяти усунення низки суперечностей, а саме:

- між значними можливостями народної системи виховання і недостатнім її використанням у закладах початкової та середньої освіти;
- між значним виховним потенціалом української народної пісні і недостатнім насиченням нею культурно-мистецького простору;

– між природнім поступом особистості до національно-культурної самоідентифікації в світі і медійним викривленим сучасного інформаційним простору.

Необхідність подолання виявлених суперечностей, актуальність, теоретичне і практичне значення окресленої проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір теми магістерського дослідження *«Формування національної гідності особистості засобами української народної пісні»*.

Мета дослідження полягає в розробці та обґрунтуванні теоретичних і методичних основ формування національної гідності особистості.

Об'єкт дослідження: процес національного виховання в Україні.

Предмет дослідження: методичні основи формування національної гідності особистості засобами української народної пісні.

У відповідності до мети були визначені такі **завдання дослідження:**

- розкрити сутність поняття «національна гідність»;
- обґрунтувати роль української народної пісні як засобу формування національної гідності особистості;
- виявити проблеми формування національної гідності у вітчизняній теорії і практиці художнього виховання;
- визначити організаційно-педагогічні умови забезпечення ефективності процесу формування національної гідності в художньо-творчій діяльності ансамблів народної пісні.

Методологічною та теоретичною основою дослідження виступають наукові висновки щодо взаємозв'язку національної культури та національної самосвідомості; ідеї щодо національного виховання в контексті розвитку особистості, теорія естетичного виховання особистості засобами музичного мистецтва

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використані методи теоретичного аналізу філософської, мистецтвознавчої, психолого-педагогічної літератури, конкретизації теоретичного знання, педагогічного спостереження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в конкретизації сутності поняття «національна гідність», визначенні організаційно-педагогічних умов, принципів та методів ефективного формування національної гідності особистості засобами української народної пісні.

Теоретичне значення дослідження полягає в науковій розробці актуальних питань теорії і практики художнього виховання, розкритті теоретичних основ проблеми формування національної гідності засобами української народної пісні, виявленні низки суперечностей цього процесу, обґрунтуванні методичних основ процесу формування національної гідності особистості.

Практичне значення дослідження визначається можливістю використання його матеріалів при розробці методики формування національної гідності особистості в аматорських колективах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, результати та висновки магістерського дослідження обговорювалися на V Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Музична та хореографічна освіта в контексті культурного розвитку суспільства (17–18 жовтня 2019 року, м. Одеса); IV Мистецько-педагогічних читаннях пам'яті професора О. Я. Ростовського «Мистецька освіта України: трансформація вітчизняного досвіду в європейський простір» (13 березня 2020 р., м. Ніжин); II Всеукраїнській студентській Інтернет-конференції «Нова українська школа очима студентів» (19 травня 2020 року, м. Глухів); Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Мистецька освіта очима молодого науковця» (20 листопада 2019 р., м. Ніжин); V Всеукраїнській науково-практичній конференції (з міжнародною участю) «Художні практики та мистецька освіта у кроскультурному просторі сучасності» (7–8 жовтня 2019 р., м. Полтава); III Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Мистецька освіта очима молодого науковця» (20 листопада 2020 р., м. Ніжин); Студентській науково-практичній онлайн-конференції «Соціокультурне життя України: проблеми та перспективи розвитку» (26 листопада 2020 р., м. Чернігів).

Публікації. Матеріали магістерського дослідження висвітлено в двох одноосібних публікаціях: **Бардаченко І. Г.** Національна гідність в структурі ціннісних орієнтацій особистості. *Теорія і методика мистецької освіти: збірник науково-методичних статей / за ред. Ю. Ф. Дворника, О. В. Коваль. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. Вип. 4. С. 7–10;* **Бардаченко І. Г.** Козацькі пісні як засіб формування національної гідності особистості. *Нова українська школа очима студентів: матеріали II Всеукр. студ. Інтернет-конф. (Глухів, 19 травня 2020 р.) / відп. за вип. І. В. Мозуль. Глухів, 2020. С. 7–8.*

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

В магістерській роботі представлені результати теоретичного узагальнення проблеми формування національної гідності особистості засобами української народної пісні. Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки відповідно до поставлених і вирішених завдань:

Формування національної гідності особистості є надважливим завданням українського суспільства, що забезпечує утвердження держави на світовому рівні.

Визначено, що національна гідність виступає як основоположна філософська, правова та соціально-психологічна категорія, як смисложиттєва цінність, компонент структури ціннісних орієнтацій, найважливіша моральна якість, що відповідає сутності людини та її високому призначенню, є надбанням цивілізації та правової культури.

В структурі особистості національна гідність виступає як міра ствердження особистісного начала і реалізується через самостійність, незалежність, відповідальність та вимогливість до себе. Виражається в спрямованості особистості на ідею гуманізму та розкривається через категорії «відповідальність», «добродія», «повага», «співчуття», «гідність». Національна гідність формується шляхом усвідомлення себе як представника українського народу, як духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, що поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини.

Доведено, що українська народна пісня є важливим засобом формування національної гідності особистості, залучення дітей до художньої творчості, сприяє вирішенню проблеми відновлення зв'язків поколінь, відродження національної культури. Своїм художньо-мистецьким змістом та естетичним впливом народна музика формує естетичну культуру особистості. Виховує витонченість світосприйняття, розвиває смаки, духовні потреби, розширює інтереси, активізує художньо-творчі здібності.

Виявлено, що формування національної гідності у вітчизняній теорії і практиці художнього виховання стало предметом особливої уваги. Педагогічні ідеї українських композиторів-педагогів щодо формування національної гідності

засобами української народної пісні знайшли відображення в Програмах з музичного мистецтва, інтегрованому курсі «Мистецтво», програмах позашкільних закладів спеціалізованої освіти. Досвід їх практичної діяльності поширюється в аматорських колективах України.

З'ясовано, що ансамблі народної пісні є активними провідниками ідеї національно-культурного відродження України, їх просвітницька та художньо-творча діяльність сприяє формуванню національної гідності особистості та забезпечує реалізацію державної політики в сфері культури, сприяє утвердженню національного культурного продукту в європейському та світовому культурно-мистецькому просторі.

Визначено, що для підвищення ефективності процесу формування національної гідності особистості засобами народної пісні необхідно його доцільне організаційно-педагогічне та методичне забезпечення. Необхідними і достатніми умовами формування національної гідності визначено такі умови, як: *створення художньо-наповненого розвивального середовища, активне включення учасників колективів у музично-виконавську діяльність та постійна сценічна практика, використання високохудожнього репертуару.*

Педагогічно ефективними методами формування національної гідності особистості виступають метод прикладу, творчого стимулювання та активізації попереднього досвіду. Формування має здійснюватися на принципах національної спрямованості художньо-естетичного виховання, традиційності, активної творчої діяльності.

Дане дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого вивчення потребує питання виявлення закономірностей процесу формування національної гідності особистості, пошук нових ефективних методів художнього виховання засобами народно-інструментальної музики, оновлення змісту діяльності аматорських колективів.

Навчальне видання

Укладачі:

Л. В. Гусейнова, Ю. Ф. Дворник
О. В. Коваль

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПІДГОТОВКИ ТА ЗАХИСТУ
КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ МАГІСТРА**

**на здобуття освітнього рівня «магістр» для спеціальності
014 Середня освіта (Музичне мистецтво)**

Технічний редактор – І. П. Борис

Видання друкується за авторським редагуванням

Підписано до друку 10.07.2022 р.
Гарнітура Times New Roman
Замовлення № 688

Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 4,43
Ум. друк. арк. 6,04

Папір офсетний
Ел. вид-ня

Видавництво
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.